

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

ในการศึกษาวิจัย วิถีชีวิต และพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไช้ ตำบลคันไช้ อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลกก่อนและหลังการสร้างเขื่อนแควน้อย มีความมุ่งหมายที่จะนำเสนอการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นปัจจัยหลัก ในพื้นที่การศึกษา โดยมีแนวคิดทฤษฎีและงานที่เกี่ยวข้องของนักวิชาการที่ได้ศึกษาวิจัยเอาไว้โดยจำแนกออกเป็นหัวข้อใหญ่ ดังนี้

1. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
2. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม
3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน
4. โครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ณรงค์ สงประชา (2540: 10) ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สาเหตุหลักเนื่องมาจากปัญหาที่มนุษย์ประสบ ประกอบกับความต้องการของมนุษย์ และอาจจำแนกสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมออกเป็นข้อย่อย ๆ ได้ ดังนี้

1. เนื่องจากการทะนุบำรุงส่งเสริมวัฒนธรรม เพื่อปรุงแต่งวัฒนธรรมสังคมของตนให้เจริญงอกงามขึ้น มีการคิดค้นวัฒนธรรมใหม่ มีการปรับปรุงดัดแปลงวัฒนธรรมเดิมให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
2. การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ สภาพของดินฟ้าอากาศซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น ความเสื่อมคุณภาพของเนื้อดิน น้ำท่วม ลมพายุ ความแห้งแล้งและความหนาวจัด การเปลี่ยนแปลง

ของธรรมชาติดังกล่าวกระตุ้นให้มนุษย์ประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ เพื่อควบคุมการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เช่น ผลิตปุ๋ยเพื่อให้เนื้อดินอุดมสมบูรณ์ ประดิษฐ์เครื่องปรับอากาศ เพื่อขจัดความร้อนอบอ้าวของอากาศ อันทำให้วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป

3. การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ โดยเหตุที่มนุษย์มีเชาว์ปัญญาสูงความนึกคิดของมนุษย์จึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง กล่าวกันว่ามนุษย์เป็นทาสของความนึกคิดของตนเองอยู่ตลอดเวลา และความนึกคิดนี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ ฉะนั้นมนุษย์จำเป็นต้องแสวงหาสิ่งตอบสนองความต้องการของตนที่เพิ่มขึ้นโดยลำดับ เช่น คิดค้นสิ่งใหม่ๆ และวิธีการใหม่ๆ ขึ้นมา อันเป็นผลให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

4. การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม สังคมมนุษย์ย่อมไม่อยู่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ตลอดเวลา เช่น จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการแข่งขันกันสูงขึ้น ตลอดจนการขัดแย้งระหว่างชนชั้น (Class conflict) เพิ่มมากขึ้นอันเป็นปัญหาของมนุษย์จึงต้องสร้างวิธีการและสร้างระเบียบปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหายุ่งยากดังกล่าว ดังนั้นวัฒนธรรมของมนุษย์ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

5. การแลกเปลี่ยนหิบบัฒนธรรมมนุษย์ในสังคมต่าง ๆ มีการติดต่อสื่อสารอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันนี้ การคมนาคมติดต่อถึงกันเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนหิบบัฒนธรรมจึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง

6. วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้จากพัฒนาการของความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่สังคมกำหนดขึ้นเอง เช่น จากการที่ผู้คนมีความรู้มากขึ้น ทำให้เปลี่ยนทัศนคติและความเชื่อเดิม

7. วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้เนื่องจากความประสงค์ของผู้มีอำนาจในสังคม ดังตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีของไทย ช่วงประมาณ พ.ศ. 2481 - 2487

8. เนื่องจากการมองเห็นประโยชน์และความจำเป็นของสิ่งนั้นๆ ทำให้ผู้คนรับเอาวัฒนธรรมนั้นๆ มาใช้ในการดำเนินชีวิต เช่น เมื่อมีประชากรมากขึ้นก็จำเป็นต้องอาศัยการผลิตแบบอุตสาหกรรม การใช้เครื่องมือเครื่องจักรช่วยในการผลิต การผลิตระบบโรงงาน (Factory system)

ราชบัณฑิตยสถาน (2524: 337) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การที่ระบบสังคม กระบวนการ แบบอย่างหรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นด้านใดก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจจะเป็นไปในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปได้อย่างถาวรหรือชั่วคราว โดยวางแผนให้ เป็นไปหรือเป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น

พัทธา สายหู (2528: 206 - 207) ได้อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ด้วยกัน อันเป็นผลมาจากระเบียบที่กำหนดการกระทำ และความสัมพันธ์ของคน เช่น สิทธิและหน้าที่ ขนบธรรมเนียมประเพณี บทบาทและสถานภาพ มีการเปลี่ยนแปลง

สนิท สมัครการ (2534: 4) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดความแตกต่างกันขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้ว การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อย หรือใหญ่โตเพียงไรก็ตามย่อมถือได้ว่าเป็นเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ทั้งสิ้น

สำหรับในการวิจัยในครั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการกระทำและการแสดงออกในพฤติกรรม รวมถึงการกำหนดระเบียบ กฎเกณฑ์ ทัศนคติ ค่านิยม แบบแผนของความสัมพันธ์ สถานภาพและบทบาทกฎหมายต่าง ๆ ของชุมชนและสังคมที่ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนประพฤติดปฏิบัติ

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

วิเชียร รักการ (2529: 2) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม นั้นเกิดจากการที่สังคมมนุษย์นั้นไม่ได้อยู่ในสภาพที่หยุดนิ่ง หากแต่จะเคลื่อนไหวตลอดเวลา ดังนั้นแนวโน้มโดยทั่วไปของสังคมจึงอยู่ในสภาพที่จะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ โดยความหมายของการเปลี่ยนแปลง

แล้วเราพิจารณาในลักษณะของการเปรียบเทียบความแตกต่างของสิ่ง ๆ หนึ่งในเวลาต่างกัน การเปลี่ยนแปลงจึงเกี่ยวข้องกับเวลาหมายความว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนี้เราพิจารณาในแง่การเปรียบเทียบความแตกต่างของสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งในเวลาที่ผ่านมา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วิลเบอร์ มัวร์ ซึ่งสนใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นพิเศษได้ให้คำนิยามของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า “เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการกระทำและการปะทะสังสรรค์รวมทั้งผลของการกระทำและโครงสร้างที่ก่อให้เกิดปทัสถานอย่างเห็นได้ชัด”

อย่างไรก็ตามในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนี้เราอาจจำแนกได้เป็น 2 ประการ ทั้งนี้เพื่อให้ง่ายต่อการพิจารณารูปธรรม กล่าวคือถ้าพิจารณาในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social change) นั้นจะเกี่ยวข้องกับระดับพฤติกรรมเป็นสำคัญ ซึ่งหมายถึงเป็นการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติการแสดงออกต่าง ๆ ที่เกิดจากการปะทะสังสรรค์ของสมาชิกสังคม แต่ถ้าพิจารณาในแง่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Cultural change) นั้นจะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับปทัสถาน (Norms) อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของระบบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ครอบคลุมสังคมนั้นและเมื่อเราพูดถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมก็จะครอบคลุมไปถึงระเบียบกฎเกณฑ์ ทัศนคติ ค่านิยม แบบแผนของความสัมพันธ์ สถานภาพและบทบาทกฎหมายต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งการประพฤติปฏิบัติไปตามปทัสถานเหล่านี้จะอยู่ในโครงสร้างของสังคม

สนิท สมัครงการ (2534: 6) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การที่ระบบสังคม กระบวนการแบบอย่างหรือ รูปแบบทางสังคม เช่น ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจเป็นไปทางก้าวหน้า หรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราวโดยวางแผนให้เป็นไป หรือเป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น ทุกสังคมย่อมต้องการที่จะพัฒนาสังคมของตนให้ทันสมัย โดยวิธีการเอาอย่างเลียนแบบ นำเอาแนวคิด อุดมการณ์ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ของสังคมนั้น ๆ มาใช้ เช่น การเปลี่ยนสังคมของตนเป็นสังคมอุตสาหกรรม นำเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ในการผลิตในสังคมปัจจุบัน สังคมต่าง ๆ มักจะรับเอาวิธีการดำเนินชีวิตจากสังคมอื่นที่ยอมรับกันว่าเจริญแล้ว เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมเพื่อใช้เป็นวิธีการดำเนินชีวิตและทำให้สังคมเปลี่ยนไป ที่กล่าวถึงกันโดยทั่วไป ได้แก่

1. การทำให้เป็นสังคมอุตสาหกรรม (Industrialization) เป็นการนำเอากระบวนการผลิตขนาดใหญ่ด้วยกำลังเครื่องจักร มีตลาดการค้าที่กว้างขวาง มีการแบ่งแรงงานตามความชำนาญ เพื่อความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ
2. การทำให้เป็นประชาธิปไตย (Democratization) หมายถึง กระบวนการแพร่ขยายปรัชญาหรือระบบสังคมที่เน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมดำเนินกิจการของสังคม
3. การกลายเป็นเมือง (Urbanization) เป็นการเคลื่อนย้ายผู้คนหรือขยายตัวเมืองออกไปทางพื้นที่ เพื่อให้ผู้คนมีวิถีชีวิตแบบคนเมือง
4. การจัดองค์การสมัยใหม่ (Bureaucratization) เป็นการจัดระบบบริหารงานมีการแบ่งแยกแรงงาน มีการจัดแผนกงาน งานต่าง ๆ ทำกันอย่างมีระบบ
5. การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม (Equalization of Income) พยายามให้ประชาชนมีงานทำ มีรายได้ และหาวิธีทำให้ผู้คนมีรายได้ไม่แตกต่างกัน
6. การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (Modernization) พยายามในการพัฒนาท้องถิ่นมีการสร้างถนน บริการไฟฟ้า ประปา การสื่อสารที่เจริญขึ้น เทคโนโลยีอื่น ๆ

นิยพรณ วรณศิริ (2540: 6) กล่าวว่า กระบวนการทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงบางอย่างแต่อาจจะแตกต่างกับกระบวนการที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงที่มาจากโครงสร้างทางสังคม หมายความว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นแบบของกระบวนการเฉพาะ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางสังคม แบบของกระบวนการต่างๆ ดังนี้คือ

1. สมดุลยภาพ หมายถึง กระบวนการต่างๆ ซึ่งพยายามรักษาขอบเขตของระบบไว้ สมดุลยภาพนี้อาจจะคงที่หรือเคลื่อนไหวก็ได้ กระบวนการมักจะเกิดขึ้นทั้งสองแบบแต่การเคลื่อนไหวเป็นแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงสมดุลภาพในระบบสังคม อาจดูวิเคราะห์ในแง่ของกฎ 4 ข้อ

- 1.1 พื้นฐานความเชื่ออธิบายความต่อเนื่องของอัตราและทิศทางของกระบวนการ นอกเสียจากว่าพลังที่กระตุ้นให้เคลื่อนที่เหนือกว่ากระบวนการความเชื่อนั้น

1.2 หลักของการกระทำและการโต้ตอบ กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงไม่ว่ากรณีใดเกี่ยวกับทิศทางของกระบวนการหนึ่งจะอยู่ในภาวะที่สมดุลสภาพดั้งเดิม ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกอย่างหนึ่งมาทำให้เกิดความสมดุลระหว่างพลังที่เคลื่อนที่เป็นประการแรก

1.3 หลักของความพยายาม เน้นให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในอัตราของกระบวนการต่างๆ ผสมผสานกันภายในระบบ ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลภาพ

1.4 หลักของการบูรณาการรวมหน่วยของระบบ เน้นให้เห็นว่าแบบแผนของส่วนประกอบต่างๆ ผสมผสานกันภายในระบบเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดสมดุลภาพ

สังคมและวัฒนธรรมเป็นของคู่กันและไปด้วยกัน ถ้าสังคมเปลี่ยนวัฒนธรรมก็เปลี่ยนและถ้าวัฒนธรรมเปลี่ยนสังคมก็เปลี่ยนแปลง และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็เป็นปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การค้นพบ การประดิษฐ์ การขัดแย้ง การแข่งขัน

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

วิเชียร รักการ (2529: 3) ได้กล่าวถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมว่า โดยทั่ว ๆ ไปสังคมจะไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วแบบที่เรียกว่าเปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ หากการเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ย่อย ๆ (Social relations) โดยทั่ว ๆ ไป ตัวอย่างเช่น ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดากับบุตร ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ หรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ เป็นต้น และถ้าความสัมพันธ์ทั่ว ๆ ไปที่กล่าวถึงนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ เป็นระยะเวลานาน ๆ ก็อาจมีผลทำให้ความสัมพันธ์ที่เป็นแบบแผนหรือความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างของสังคมจริง ๆ เปลี่ยนแปลงไปได้ ซึ่งก็ถือว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันแล้ว

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ย่อยนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอแต่ความสัมพันธ์ในระดับโครงสร้างจะยังไม่เปลี่ยนแปลงไปทั้งนี้เพราะว่าอาจมีความสัมพันธ์ใหม่ที่เกิดขึ้นมาแทนที่ ทำให้สังคมอยู่ในสภาพที่สมดุลย์เคลื่อนที่ต่อไปได้ นอกจากนี้สังคมที่ไม่มีการติดต่อกับสังคมอื่นแล้วอาจไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย ทั้งนี้เป็นเพราะยังไม่เห็นตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงไม่เห็นตัวอย่างของสังคมอื่นที่ดีหรือที่แตกต่างไปจากตน การไม่เห็นตัวอย่างมีผลทำให้ไม่มีการ

แปลงสภาพแวดล้อมดั้งเดิมของคนอีกด้วย อาทิเช่น สังคมดั้งเดิมในทวีปแอฟริกา หรือชาวเกาะบางแห่งในมหาสมุทรแปซิฟิก เป็นต้น

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แม้ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่จะช่วยสร้างความเจริญให้แก่สังคม แต่การเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ อาจก่อให้เกิดปัญหาสังคมขึ้นก็ได้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นธรรมชาติของสังคมซึ่งไม่อาจสกัดกั้นได้ และถ้าสังคมไม่เปลี่ยนแปลงก็เจริญก้าวหน้าขึ้นไม่ได้

ระดับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

วิเชียร รักการ (2529: 4) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างน้อยมีด้วยกัน 2 ระดับ คือ

1. ระดับกลุ่มคนย่อย ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มคนบางกลุ่ม ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกลุ่มอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมได้
2. ระดับสถาบันหรือระดับองค์การ การเปลี่ยนแปลงระดับนี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัว สถาบันทางเศรษฐกิจหรือสถาบันการเมืองและการปกครอง เป็นต้น และการเปลี่ยนแปลงในระดับนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมได้เช่นเดียวกัน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการพัฒนา

วิเชียร รักการ (2529: 6) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นว่า มิใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงของทุก ๆ ด้านโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจและการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก็เป็นการเปลี่ยนแปลงในการผลิตการแจกจ่ายทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนั้นเป็นไปในระบบของการครอบครองอำนาจและการใช้อำนาจของสมาชิกสังคมนั้นซึ่งค่อนข้างนามธรรมแต่ก็อาจมองเห็นได้ในรูปของแบบอย่างหรือระบบของการมีอำนาจ เช่น การปกครองในระบอบประชาธิปไตย สังคมนิยมหรือเผด็จการ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอาจส่งผลสะท้อนต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่และผลสรุปก็คือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในเมื่อเราถือว่าสังคมก็คือพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นได้ปฏิบัติต่อกัน การเปลี่ยนแปลงจากเวลาหนึ่งถึงอีกเวลาหนึ่งซึ่งเป็นอัตราการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีการควบคุมเร่งรัดและมีได้มีเป้าหมายแต่อย่างใด เราเรียกว่า “วิวัฒนาการ” การวิวัฒนาการทางสังคมจึงอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการหรือไม่ต้องการก็ได้ แต่การเปลี่ยนแปลงที่สังคมของเรากำลังต้องการก็คือ การเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า “การพัฒนา” (Development) ทั้งนี้ก็เพราะว่าการพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ได้กำหนดทิศทางและจุดมุ่งหมายรวมทั้งการควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงไว้ตามระยะเวลาที่สามารถกำหนดได้ด้วย

เครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

วิเชียร รักการ (2529: 8) ได้กล่าวถึงเครื่องชี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า สิ่งที่จะต้องพิจารณาก็คือ เราทราบได้อย่างไรว่าสังคมมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า เรามุ่งพิจารณาในระดับพฤติกรรมของบุคคล คือการประพฤติปฏิบัติของบุคคลหรือกลุ่มคนนั่นเอง ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกนี้จะมีลักษณะบทบาท (Role) ที่ถูกกำหนดโดยสถานภาพทางสังคมฉะนั้นบทบาทที่แสดงออกจึงเป็นเครื่องชี้บ่งให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายความว่าคนและกลุ่มคนในสังคมต่างก็มีสถานภาพต่าง ๆ กัน พฤติกรรมที่แสดงออกจะสอดคล้องกับบทบาทที่กลายเป็นสถาบันแล้ว (Institutionalized ideal role) อันจะเป็นรากฐานที่คาดหวังได้ว่าควรจะมีบทบาทอย่างไรบ้างและเมื่อใดบทบาทอันหนึ่งได้แปรเปลี่ยนไปในระยะเวลาที่แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างในด้านปริมาณหรือคุณภาพหรือทั้งสองอย่างก็ตามเมื่อนั้นแสดงว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นแล้ว ตัวอย่างเช่น เมื่อสมัยก่อนสถานภาพหลักของหญิงไทยเป็นแม่บ้าน บทบาทก็คือดูแลบ้าน ดูแลลูก ๆ แต่ในสภาพปัจจุบัน สถานภาพหญิงไทยไม่ได้เป็นแม่บ้านเพียงอย่างเดียว อาจเป็นครู ผู้จัดการบริษัท รัฐมนตรี ฯลฯ บทบาทของหญิงไทยก็มีมากขึ้น นั่นแสดงให้เห็นว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นแล้ว หรือในการสอนของครูอาจารย์ในสมัยก่อนนั้น ครูส่วนใหญ่จะสอน โดยการพูดและเขียน แต่ในปัจจุบัน บทบาทนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป ครูสอนด้วยอุปกรณ์ทันสมัยชนิดต่าง ๆ นอกไปจากการพูดและเขียน มีการใช้วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ฯลฯ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพของบทบาทครูเกิดขึ้นแล้ว

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมใด ๆ ก็ตาม ก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงนั้นจะมีลักษณะกลายเป็นสถาบันเสียก่อน (Institutionalize) ซึ่งย่อมเป็นผลจากการต่อสู้กันระหว่างพลังทางสังคมที่ต่อสู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นกับพลังทางสังคมที่ไม่ต้องการการเปลี่ยนแปลงซึ่งก็ย่อมเป็นผลมาจากการประดิษฐ์คิดค้น (Invention) การขัดแย้ง (Conflict) การแข่งขัน (Competition) การปรับปรุง (Assimilation) หรือการประสานและร่วมมือกัน (Cooperation) เป็นพลังแห่งการเปลี่ยนแปลง และแรงต้านการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการอบรมสั่งสอนให้อยู่ในกรอบธรรมเนียมประเพณี (Socialization and Enculturation) หรือการควบคุมทางสังคม (Social control) เมื่อใดแรงของการเปลี่ยนแปลงมีมากกว่าก็จะนำมาซึ่งลักษณะของสถาบัน (Institution) เมื่อนั้นเราจึงถือว่าสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลงและเมื่อใดได้มีกิจกรรม (Activity) เพื่อการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการและสัมฤทธิ์ผลในระยะเวลาที่หวังถือได้ว่าได้มีการพัฒนาเกิดขึ้นแล้ว

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

วิเชียร รักการ (2529: 11) ได้กล่าวถึง สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ว่านักสังคมวิทยามานุษยวิทยามองสังคมเป็นระบบกระทำการ (System of Action) การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่จะเกิดขึ้นในระบบสังคมหนึ่ง ๆ ก็ย่อมจะสามารถพิจารณาสาเหตุออกได้เป็น 2 ประการใหญ่ ๆ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นมีสาเหตุมาจากภายในระบบของสังคมเอง และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นมีสาเหตุมาจากภายนอกของระบบของสังคมดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุขึ้นมาจากภายในของระบบสังคม

การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากการทำงานของระบบเองไม่มีพลังภายนอกเข้ามาบีบบังคับ และตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนี้ยังแบ่งออกได้เป็น 2 ประการคือ

ก. การประดิษฐ์คิดค้น (Invention) ในสังคมการประดิษฐ์คิดค้นนี้เป็นการนำเอาเทคนิควิธีการหรือความคิดที่มีอยู่เดิมมาผสมผสานกับความรู้ใหม่ ๆ เป็นการใช้ความรู้ที่มีอยู่เดิมแล้วสร้างสิ่งใหม่ขึ้นมาการประดิษฐ์คิดค้นเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป คือมีการผสมผสานปรับปรุงอย่างต่อเนื่องกัน การประดิษฐ์คิดค้นนี้ยังจำแนกออกไปได้อีก 2 ประการ คือ การประดิษฐ์คิดค้นทางวัตถุ (Technological invention) อันได้แก่ รถยนต์ โทรทัศน์ เครื่องบิน หรือเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน และการประดิษฐ์คิดค้นทางสังคม

(Social invention) ได้แก่ การคิดสร้างกฎหมายใหม่ ๆ ขนบประเพณีหรือธรรมเนียมใหม่ ๆ ลัทธิศาสนาใหม่ ๆ ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลทำให้การดำเนินชีวิตในสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไป

อย่างไรก็ตามการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นในด้านวัตถุหรือทางสังคมก็ตามก็ไม่ใช่ง่าย ในสังคมต่าง ๆ นั้นนักคิดเหล่านี้มีไม่มากนัก ดังนั้นผลกระทบที่จะทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงจากภายในสังคมนั้น ๆ เองจึงมีน้อย

ข. การอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคมได้อย่างไม่ครบถ้วน (Imperfect socialization) การอบรมสั่งสอนสมาชิกผู้เยาว์ของสังคมนี้แต่เดิมมาเป็นหน้าที่ของครอบครัวโดยเฉพาะแต่ในสภาพปัจจุบันได้มีสถาบันการศึกษารับช่วงไปอบรมสั่งสอนอีกทีหนึ่ง ทั้งนี้เพราะว่าสภาพเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบันได้ทำให้พ่อแม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวมากขึ้น จะกลับบ้านก็เย็นค่ำ เวลาที่จะได้พบปะพูดคุยจาอบรมสั่งสอนบุตรหลานก็มีน้อยลง ภาระนี้จึงไปตกอยู่กับคนแก่ คนใช้ และโรงเรียน สำหรับกรณีโรงเรียนนั้นถ้าสถาบันการศึกษาอันเป็นที่หวังของพ่อแม่ได้ละเลยในหน้าที่นี้ ก็ย่อมทำให้ผู้เยาว์ที่จะเป็นสมาชิกของสังคมต่อไปขาดความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมของสังคม อันมีผลต่อพฤติกรรมที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้

นอกจากนี้ในบางครั้งพ่อแม่ที่เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนผู้เยาว์โดยตรงออกไปทำงานนอกบ้านและคงทิ้งให้บุตรหลานของตนต้องอยู่กับคนแก่ที่เป็น ปู่ ย่า ตา ยาย หรือคนรับใช้จะทำให้เด็กขาดความรัก ความอบอุ่น และอาจเลียนแบบนิสัยของ ปู่ ย่า ตา ยาย อันเป็นการเลียนแบบพฤติกรรมชั่วร้าย กล่าวคือเกิดการปลูกฝังลักษณะคนรุ่นใหม่จากวัฒนธรรมของคนรุ่นเก่า ทำให้คนรุ่นใหม่เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมไม่ถูกต้อง ซึ่งจะมีผลต่อพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องกับสังคมที่เขาจะมีชีวิตอยู่ต่อไปในอนาคตได้ เพราะฉะนั้นเราจะสังเกตได้ แม้ว่าสังคมนั้น ๆ จะไม่มีการประดิษฐ์คิดค้นอะไรเลย แต่สังคมก็ยังมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ดี เพราะสาเหตุอันเนื่องมาจากการอบรมสั่งสอนที่ไม่สมบูรณ์นี้เอง

2. การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุมาจากภายนอกระบบสังคม

การเปลี่ยนแปลงที่มีสาเหตุจากภายนอกระบบสังคมนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการติดต่อกันอันเป็นกระบวนการที่มีทั้งการให้และการรับ ทั้งนี้เพราะว่าตามปกติจะมีการปะทะสังสรรค์กันระหว่างวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่เข้ามาติดต่อกัน การเปลี่ยนแปลงจากสาเหตุนี้ปรากฏให้เห็นหลายรูปแบบ ซึ่งในที่นี้จะจำแนกออก 2 ประการ คือ

ก. การแพร่กระจาย (Diffusion) การแพร่กระจายหมายถึงการที่วัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งกระจายไปสู่สังคมอื่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนใหญ่จะมาจากการแพร่กระจาย ตัวอย่างเช่น ในสังคมไทยได้รับเอาการแพร่กระจายของวัฒนธรรมตะวันตกในเรื่องเกี่ยวกับการแต่งกาย สวมเสื้อนอก ผูกเนคไท สวมกระโปรง สวมรองเท้าส้นสูง หรือการที่คนไทยรับเอาการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอินเดียในด้านพระพุทธศาสนา รับเอาค่านิยมในด้านความขยันอดทน การเอาประโยชน์จากคนอื่นจากวัฒนธรรมจีน เป็นต้น การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมีทั้งในด้านวัตถุและที่ไม่ใช่วัตถุ การที่วัฒนธรรมแตกต่างกันมาปะทะกันก็จะเกิดการเปรียบเทียบและวัฒนธรรมเด่นก็จะแผ่กระจายออกไปเมื่อคนส่วนใหญ่เห็นว่าดีก็จะรับเอามาปฏิบัติโดยเฉพาะวัฒนธรรมทางด้านวัตถุนั้นง่ายกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ นอกจากนี้การสื่อสารการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วในปัจจุบันมีส่วนช่วยทำให้การแพร่กระจายเป็นไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

ข. การยืมทางวัฒนธรรม (Cultural borrowing) ในปัจจุบันได้มีการขอยืมกันทางวัฒนธรรมระหว่างมิตรประเทศ การยืมวัฒนธรรมนี้จะมีลักษณะของการแลกเปลี่ยน (Exchange) เมื่อมีการยืมแล้วก็จะมีการนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของสังคมนั้น ตัวอย่างเช่น สังคมไทยของเราในปัจจุบันได้มีการยืมวัฒนธรรมตะวันตกมาปรับใช้มากมาย ทั้งภาษาพูด การแต่งกาย ทศนคติ ค่านิยม ลัทธิการปกครองแบบประชาธิปไตย รถยนต์ รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น วัฒนธรรมตะวันตกนี้เมื่อราว ๆ 2,000 ปีมาแล้ว เมื่อเทียบกับวัฒนธรรมจีน อินเดีย และกรีก วัฒนธรรมตะวันตกยังด้อยอยู่มากวัฒนธรรมตะวันตกต้องยืมวัฒนธรรมกรีก และอินเดีย แต่มาในปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปเพราะวัฒนธรรมตะวันตกเด่นขึ้นมาก เนื่องจากความเจริญทางเทคโนโลยีมีระบบวิชาการที่ก้าวหน้ากว่า วัฒนธรรมเด่นนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการใช้ประโยชน์ทางวิชาการได้ดีมาก อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมเด่นสมัยหนึ่งอาจเป็นวัฒนธรรมด้อยอีกสมัยหนึ่งก็ได้

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทย

วิเชียร รักการ (2529: 15) ได้กล่าวไว้ว่าในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทยนี้จะพิจารณาจากตัวแปร 4 ประการด้วยกันคือ การเปลี่ยนแปลงของขนาดกลุ่มคน โครงสร้างของสังคม ค่านิยมทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมของสมาชิกสังคม

1. การเปลี่ยนแปลงของขนาดกลุ่มคน

ในระยะแรกที่คนไทยอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอันเป็นประเทศไทยปัจจุบัน ได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยตัวเอง และอยู่กันเหมือนครอบครัวใหญ่ หลักสำคัญในการรวมกลุ่มกันคือ ระบบครอบครัวและเครือญาติ กล่าวคือ การอยู่ร่วมกันของคนไทยในระยะแรก ๆ นี้ถือเหตุผลแห่งความเป็นเครือญาติเป็นพื้นฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกัน ต่อจากนั้นก็ขยายระบบเครือญาติออกมาใช้เป็นรูปแบบของการปกครองกันหัวหน้ากลุ่มเรียกว่าพ่อบ้าน ลูกกลุ่มเรียกว่าลูกบ้าน ในระยะแรก ๆ ความสำคัญของไพร่พลเป็นปัจจัยที่สำคัญของการปกครอง ฉะนั้นจะเห็นว่าดินแดนที่เป็นประเทศไทยนี้มีการแบ่งแยกกลุ่มคนออกเป็นหลายกลุ่มหรือหลายอาณาจักร บางกลุ่มก็ไม่ยอมขึ้นกับใคร บ้างก็ยอมอยู่ใต้อำนาจของเจ้าถิ่นเดิมซึ่งเป็นชนชาติอื่น แต่ในที่สุดกลุ่มคนไทยอิสระที่สุโขทัยก็สามารถแผ่อำนาจเขตได้กว้างขวางครอบคลุมกลุ่มอื่นได้มากมาย ประมาณ พ.ศ. 1800 ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาแม้ว่าจะได้มีการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางการปกครองมาเป็นกรุงศรีอยุธยา ธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ก็ตาม ถือว่าเป็นการวิวัฒนาการของสังคมไทยโดยสิ้นเชิง การเพิ่มจำนวนประชากรของไทยมีลักษณะเช่นเดียวกันกับประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย คือมีอัตราการเกิดสูงแต่อัตราการตายลดลงอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เพราะความก้าวหน้าทางการแพทย์ การสาธารณสุข และการรวมตัวของชุมชนต่าง ๆ กลายเป็นเมือง ประชากรมีอายุยืนขึ้น ลักษณะการเพิ่มประชากรในอัตราสูงขึ้นนี้ย่อมมีผลต่ออัตราส่วนของผู้ถูกเลี้ยงดูสูง กล่าวคืออัตราส่วนเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี มีถึงร้อยละ 43 ในขณะที่ประเทศพัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐ มีเพียงร้อยละ 30 ฝรั่งเศสร้อยละ 25 ญี่ปุ่นร้อยละ 25 เท่านั้น อัตราการเพิ่มประชากรสูงเช่นนี้ย่อมเป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศโดยรวมเป็นอย่างมากดังนั้น ในปี พ.ศ. 2514 รัฐบาลจึงประกาศใช้นโยบายประชากรเพื่อให้อัตราการเพิ่มประชากรอยู่ในภาวะที่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมีทางเป็นไปได้ การเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็วในยุคใหม่นี้ไม่ใช่เป็นการเพิ่มเฉพาะจำนวนหรือเพิ่มเฉพาะปริมาณเท่านั้น หากได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านคุณภาพด้วย หมายความว่า ประชากรที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นนี้มิใช่เพิ่มแต่จำนวน แต่ได้เพิ่มความคาดหวังขึ้นมาด้วยในส่วนต่าง ๆ ของภูมิภาคคือคนไทยต้องการชีวิตที่ดี

กินดีมากยิ่งขึ้นต้องการสวัสดิการความช่วยเหลือจากรัฐบาลยิ่งขึ้น คนสมัยก่อนไม่เคยเรียกร้องอะไร เดี่ยวนี้เรียกร้องมากขึ้น ตัวอย่างเช่น แต่ก่อนชาวนาไทยไม่เคยมาเดินขบวนร้องเรียนผู้ว่าฯ หรือคนใช้แรงงาน กรรมกรไม่เคยมาเดินขบวนเรียกร้องขอขึ้นค่าแรง เดี่ยวนี้เราไม่ใช้อำนาจในการกดเขาไว้ เปิดโอกาสให้เขาไว้ เปิดโอกาสให้เขาได้แสดงออกซึ่งความต้องการหรือระดับความคาดหวังที่สูงขึ้นมา

2. การเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างของสังคม

การเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างของสังคมไทยนี้จะพิจารณาสังคมไทยในฐานะที่เป็นระบบของความสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มคนอยู่ในอาณาบริเวณ ที่มีสัญลักษณ์ และวิธีการดำเนินชีวิตในอันที่ก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของไทย ถ้าพิจารณาสังคมไทยในปัจจุบันนี้ก็จะเห็นได้ว่า สภาพการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงไปในที่สุดซึ่งคาดว่าอาจเปลี่ยนไปสู่การประนีประนอมหรือการขัดแย้งก็ได้โดยที่สังคมไทยกำลังอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนผ่านจึงเห็นได้ว่าระบบครอบครัวและเครือญาติของไทยในส่วนที่ใช้ถ้อยคำเรียกญาติพี่น้องตามประเภทและระดับอายุต่าง ๆ ยังคงเหมือนกับคนไทยสมัยก่อนรูปแบบของครอบครัวยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว พ่อ แม่ ลูก สามัคคีภรรยา ฯลฯ ก็มีเปลี่ยนแปลงไปตามความจำเป็นทางเศรษฐกิจ และภาระหน้าที่สังคมของแต่ละบุคคลในสภาพชีวิตสมัยใหม่ทั่วในเมือง และชนบทไม่เป็นไปเช่นสมัยก่อน กฎหมายลักษณะฟัวเมียปัจจุบันอนุญาตให้ชายไทยมีภรรยาจดทะเบียนได้ถูกต้องตามกฎหมายได้เพียงคนเดียวซึ่งแต่เดิมกฎหมายตราสามดวงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้ชายมีภรรยาได้พร้อม ๆ กันหลายคนและหลายประเภท พิธีแต่งงานของคนไทยปัจจุบันก็ไม่เป็นไปตามธรรมเนียมของคนไทยสมัยก่อนเสมอไป เช่น ประเพณีคลุมถุงชนที่ฝ่ายหญิงและฝ่ายชายไม่รู้จักกัน หรือบางทีไม่เคยเห็นหน้ากันมาก่อนเลย ไม่เคยเรียนรู้นิสัยใจคอซึ่งกันและกัน แต่พ่อแม่เห็นดีเห็นงามให้แต่งงานกันได้ตกลงไปถึงแม้ว่าภาษาและอักษรไทยจะยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจนจำไม่ได้การเรียนรู้การเขียนซึ่งในสมัยก่อนเว้นอกสิทธิ์เฉพาะเด็กผู้ชาย และมีแพร่หลายเฉพาะในรั้วในวังและมีครูสอนเป็นพระส่วนใหญ่ มาสมัยนี้ทั้งเด็กผู้ชายและเด็กหญิงต้องเข้ารับการศึกษาคบคั่งตามกฎหมายอย่างเสมอกันและครูผู้สอนก็ไม่ได้นับว่าเป็นพระ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่แต่เดิมมีลักษณะที่เรียกว่า “ระบบอุปถัมภ์” ในปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่แต่ได้เปลี่ยนรูปไปในลักษณะแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันอย่างเห็นได้ชัด โครงสร้างของสังคมนั้นจะสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจและการปกครองของแต่ละยุคและโครงสร้างของสังคมย่อมเปลี่ยนแปลงไป ถ้าระบบเศรษฐกิจและการปกครองเปลี่ยนแปลงไประบบ

เศรษฐกิจของไทยแต่เดิมมาเป็นการผลิตพอใช้ชีพเท่านั้น ภายหลังสนธิสัญญาเบาริงไปแล้วระบบเศรษฐกิจได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตเพื่อการตลาดมากขึ้น การเน้นการซื้อขายผลผลิตในปัจจุบันบทบาทของพ่อค้าคนกลางของระบบการตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศย่อมมีความหมาย มีความสำคัญขึ้นทุกระดับ

นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจมีความต้องการเงินทุนเวียนมากขึ้นในกระบวนการผลิตและการจำหน่ายบุคคลประเภทนายทุนนักการเงิน การธนาคาร ผู้ประกอบการก็ต้องการผลตอบแทนเงินทุนเหล่านี้ย่อมกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของฝ่ายแรงงานและผู้บริโภคนำไปสู่การขัดแย้งขึ้นได้ ในปัจจุบันในกระบวนการผลิตของระบบเศรษฐกิจปัจจุบันในภาคเกษตรและอุตสาหกรรมมีการจ้างงานลูกจ้างในไร่นาและกรรมกรในโรงงานซึ่งถือเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญด้วย บุคคลเหล่านี้ไม่เคยมีอยู่ในโครงสร้างสังคมและระบบเศรษฐกิจแบบประเพณีเดิม บทบาทของแรงงานจะมีมากน้อยตามผลงานในระบบการผลิต ทำให้ต้องรองค่าตอบแทนจากฝ่ายเจ้าของทุนและกิจการได้ ถ้าคนจำนวนมากในสังคมเป็นแรงงานเช่นนี้ก็จะรวมกันเป็นกลุ่มหรือชนชั้นใหม่มีพลังต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ ได้อย่างไม่เคยปรากฏในโครงสร้างดั้งเดิมแต่อย่างใด ในระบบเศรษฐกิจปัจจุบันซึ่งมีอาชีพมากมายหลายประเภทให้บุคคลเลือกประกอบได้ตามความถนัดตามความสนใจและโอกาสแต่ความรู้ความถนัดที่จะประกอบอาชีพนี้อาจไม่ได้ถ่ายทอดจากครอบครัวเหมือนในสมัยก่อนจึงจำเป็นต้องมีการฝึกอบรมวิชาชีพในสถาบันการศึกษาหรือสถาบันฝึกฝีมือแรงงาน ช่วงเวลาของการศึกษาอบรมจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับลักษณะของแต่ละวิชาชีพ บุคคลที่อยู่ในบทบาทของนักศึกษาเป็นระยะเวลานาน ๆ นี้ย่อมมีโอกาสได้รับความรู้ความคิดทั้งที่เป็นวิชาการและนอกเหนือไปจากนั้นและเป็นความรู้ความคิดของคนหนุ่มสาวที่อาจแตกต่างไปจากความคิดของคนรุ่นเก่า ทำให้กลุ่มนักเรียนนักศึกษากลายเป็นกลุ่มสังคมใหม่ซึ่งมีบทบาทของตนเอง บางครั้งร่วมมือขัดขวางกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ ที่ตนเห็นว่าเอารัดเอาเปรียบคนกลุ่มอื่นมากเกินไป ซึ่งบทบาทของกลุ่มคนเช่นนี้ไม่เคยมีมาก่อนเลย

กลุ่มข้าราชการยังคงเป็นกลุ่มที่ทำหน้าที่บริหารปกครองสืบเนื่องจากกลุ่มทำนองเดียวกันของสังคมสมัยก่อน แต่อุดมคติของข้าราชการสมัยใหม่ไม่นิยมให้ข้าราชการคุมอำนาจทางเศรษฐกิจของสังคมเหมือนคตินิยมสมัยก่อนและมีกลุ่มบุคคลประเภทใหม่คือผู้แทนราษฎร นักการเมืองเพิ่มขึ้นมาเป็นกลไกใหม่ของระบบบริหารการปกครอง ข้าราชการที่ผูกพันอยู่กับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างแต่ก่อนไม่สามารถมีบทบาทได้ตามอุดมคติใหม่ย่อมต้องใช้อำนาจเกินหรือนอกเหนืออำนาจหน้าที่หาประโยชน์เองหรือร่วมมือร่วมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับกลุ่มพ่อค้า

และนายทุนให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในบทบาทหน้าที่ ปทัสถาน และจริยธรรมของสังคมมีผลสะท้อนต่อความมั่นคงและการพัฒนาบ้านเมืองได้อย่างมาก ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการ ประชาชน และพ่อค่านายทุนในแบบที่ตกค้างจากโครงสร้างเดิมกลายเป็นปัญหาขัดกับอุดมคติของการปกครองในโครงสร้างของสังคมใหม่ที่คนส่วนใหญ่คาดหวัง

ในส่วนที่เกี่ยวกับทางการเมืองและการปกครองนั้นแต่เดิมมาไทยเรามีระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพ แต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. 2475 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถาบันการเมืองและการปกครองอย่างมาก บทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะสมมุติเทพหรือเจ้าชีวิตได้ยุติลง ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นพระมหากษัตริย์ของปวงชน องค์พระมหากษัตริย์ทรงมีความใกล้ชิดกับประชาชนมากขึ้น บทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลานั้นนับว่ามีอิทธิพลต่อการบริหารราชการแผ่นดินอย่างมาก ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในโครงสร้างของสังคมไทย

3. การเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรมและพฤติกรรม

การเปลี่ยนแปลงในด้านวัฒนธรรมนี้หมายถึง ค่านิยมทางวัฒนธรรม (Cultural value) อันได้แก่แนวคิด แนวทางปฏิบัติต่าง ๆ ที่คนในแต่ละวัฒนธรรมมีความนิยมชมชอบเลือกหรือยึดถือเอามาเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมต่าง ๆ ของตน ตัวอย่างเช่น ค่านิยมเกี่ยวกับความดี ความชั่ว ค่านิยมเกี่ยวกับความสวยงาม ศิลปะการบันเทิง ค่านิยมเกี่ยวกับความทุกข์ ความสุขของคน ค่านิยมเกี่ยวกับตนและคนอื่น ค่านิยมเกี่ยวกับการเกิด การตาย ความสัมพันธ์ระหว่างการเกิดกับการตาย ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยมทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมในสังคมไทยนี้เราจะพบว่าในสมัยก่อนที่เรายังไม่ได้ติดต่อกับสังคมอื่น หรือมีการติดต่อแต่น้อยมากนั้นค่านิยมทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมของคนไทยจะเปลี่ยนแปลงไปน้อยมากหรือเกือบจะไม่เปลี่ยนแปลงเลย ตัวอย่างเช่น ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์คนไทยทั่ว ๆ ไปยังมีค่านิยมทางวัฒนธรรมเรื่องความรักสนุกอย่างเด่นชัด ดังนั้นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับค่านิยมรักสนุกจะไม่ค่อยขยันขันแข็งไม่ค่อยอดทนไม่ค่อยรีบเร่ง แต่มาปัจจุบันนี้ ค่านิยมด้านรักสนุกได้ลดน้อยลงไปโดยเฉพาะในสังคมเมืองใหญ่ ๆ จะเป็นที่แลกเปลี่ยนทางด้านค่านิยมทางวัฒนธรรมกับต่างชาติ ประกอบกับการดำรงชีวิตที่ต้องแข่งขันทำให้คนไทยยอมรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติเข้าไว้อย่างมาก คนไทยในเมืองใหญ่ ๆ จะขยันขันแข็งมีความรีบเร่งขึ้น อดทน อดออมมากขึ้นกว่าในชนบท หรืออีกตัวอย่างหนึ่งของค่านิยมเรื่องความรักสนุก ก็คือ การบริโภคสิ่งของต่าง ๆ ของคนไทยที่ฟุ่มเฟือย เน้นความมีหน้ามีตา ความสะดวกสบาย

ต่าง ๆ ซึ่งสมัยก่อนพฤติกรรมของคนไทยสอดคล้องกับค่านิยมทางวัฒนธรรมอันนี้อยู่มาก เช่น การจัดงานบุญงานกุศล งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน จะจัดงานกันอย่างฟุ่มเฟือยแบบดำน่าน้ำพริกละลายแม่น้ำ แต่ในปัจจุบันนี้ได้ลดลงไปมากอย่างสังเกตได้ เพราะค่านิยมทางวัฒนธรรมตะวันตกในเรื่องของความประหยัดคดอ้อมที่สังคมไทยรับเอาเข้ามาใหม่

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม นั้นศึกษาใน 4 ด้านคือ การเปลี่ยนแปลงของสภาพโดยทั่วไปของชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนด้านค่านิยมความเชื่อต่าง ๆ ของคนในชุมชน และเศรษฐกิจของชุมชนบ้านคันไช้ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงของการกระทำและการแสดงออก การกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ ทัศนคติ ค่านิยมแบบแผนของความสัมพันธ์ สถานภาพและบทบาทต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนและสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรม ดังนี้

อานนท์ อาภาภิรม (2525: 14) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคมซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 (2525: 320) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะ ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2485 หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน ทางวิทยาการ หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิต สร้างขึ้นด้วยกัน เรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน

เจลิยว บุรีภักดี (2527: 16) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ วิถีดำเนินชีวิตทุกด้านของคนทั้งมวลในสังคม ซึ่งหมายถึงวิธีการกระทำสิ่งต่างๆ ทุกอย่าง ทั้งหมดทั้งสิ้น นับตั้งแต่วิถีกิน วิถีอยู่ วิถีแต่งกาย วิถีทำงาน วิถีพักผ่อน วิถีแสดงอารมณ์ วิถีสื่อความ วิถี จราจร และขนส่ง วิถีอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ ตลอดจนวิถีแสดงทางความสุขทางใจและหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิตทั้ง เครื่องใช้ หรือวัตถุ

สิ่งของต่างๆ ที่นำมาใช้เพื่อการเหล่านั้น ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไม่ว่าสิ่งของ เหล่านั้นจะเป็นสิ่งของที่นำมาจากธรรมชาติหรือคิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ก็ตาม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535: 2) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถ เรียนรู้และก่อให้เกิดพฤติกรรมและผลิตผล ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันควรค่าแก่การวิจัย อนุรักษ์ ฟื้นฟู ถ่ายทอด เสริมสร้างเอตทัคคะ และแลกเปลี่ยน เพื่อสร้างดุลยภาพแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุข สันติสุข และอิสรภาพ อันเป็นพื้นฐานแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ

สุพัตรา สุภาพ (2543: 4) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อน ประกอบไปด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี และความสามารถอื่น ๆ ที่มนุษย์ได้มาฐานะเป็นสมาชิกของสังคม

สำหรับในการวิจัยครั้งนี้ วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต (The way of life) ของคนในบ้านคันไช้ นับตั้งแต่วิถีกิน วิถีอยู่ วิถี แต่งกาย วิถีทำงาน วิถีพักผ่อน วิถีแสดงอารมณ์ วิถีสื่อความ วิถีจรรจาและขนส่ง วิถีอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ วิถี แสดงความสุขทางใจ และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต โดยแนวทางการแสดงออกถึงวิถีชีวิตนั้นอาจเริ่มมาจาก เอกชนหรือคณะบุคคลทำเป็นตัวอย่าง แล้วต่อมาคนส่วนใหญ่ก็ปฏิบัติสืบทอดกันมา วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลง ไปตามเงื่อนไขและกาลเวลาเมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่วิธีใหม่ที่ใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ซึ่งอาจทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม ดังนั้นการรักษาหรือธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมเดิมจึงต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาวัฒนธรรมให้ เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย

ประเภทของวัฒนธรรม

สุพัตรา สุภาพ (2543: 6) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. วัฒนธรรมวัตถุ (Material Culture) ซึ่งได้แก่สิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น ตู้เย็น หม้อหุงข้าว แก้วน้ำ มีด โต๊ะ รถ เครื่องบิน โทรศัพท์ โทรทัศน์ จรวด บ้าน วัด หอประชุม เป็นต้น

2. วัฒนธรรมไม่เกี่ยวกับวัตถุ (Non-material Culture) หมายถึง อุดมการณ์ ค่านิยม แนวความคิดในเรื่องการแข่งขันอย่างมีเหตุผล ประเพณี การปฏิบัติสืบต่อกันมา และเป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มของตนว่าดีงามเหมาะสม เช่น ศาสนา ความเชื่อ ความสนใจ ทัศนคติ ความรู้ ความสามารถ เป็นนามธรรม (Abstract) ที่มองไม่เห็นไม่ได้

องค์ประกอบของวัฒนธรรม

สุพัตรา สุภาพ (2543: 7) ได้แบ่งองค์ประกอบของวัฒนธรรม ดังนี้คือ

1. องค์กรวัตถุ (Instrumental and Symbolic Objects) คือ วัฒนธรรมวัตถุที่สามารถสัมผัสจับต้องได้และมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โรงเรียน โรงงาน ภาพเขียน เครื่องจักร สถานมหรสพ สนามกีฬา โบสถ์ วิหาร หอดูดาว และส่วนที่ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษา สัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อความหมาย หลักวิชาคำนวณ (ตัวเลข) มาตรา ชั่ง ตวง วัด

2. องค์กร (Association or Organization) หมายถึงกลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับ และวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอน เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญมากที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน เช่น ครอบครัว (กลุ่มเล็กที่สุด) สหพันธกรรม ลูกเสือ สภากาชาด วัด สหประชาชาติ (องค์กรใหญ่ที่สุด) ฯลฯ โดยทั่วไปบุคคลที่มาร่วมกันเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์บางอย่าง วัตถุประสงค์ก็อาจจะเป็นเรื่องไม่ใหญ่โตก็ได้ เช่น สมาคมนักเรียนรวมกัน เพื่อผดุงรักษาชื่อเสียงของโรงเรียนหรืออาจจะเป็นเรื่องใหญ่ ๆ เช่น รวมกันเพื่อป้องกันประเทศชาติให้พ้นภัย

3. องค์กรพิธีการ (Usage) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เรื่องการเกิด หมั้น แต่งงาน บวชนาค ตาย ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ ซึ่งศาสนาก็มีอิทธิพลอยู่บ้างไม่มากนักน้อย รวมตลอดถึงพิธีการแต่งกาย และรับประทานอาหาร เช่น เวลาไปงานที่เป็นทางการของทางราชการ หญิงมักจะต้องแต่งชุดไทย ชายก็ต้องชุดเต็มยศ หรือการเลี้ยงดูอาหาร ปัจจุบันในงานต่าง ๆ ก็มักจะออกมาในรูปแบบเฟ้ ดินเนอร์ ชันค เป็นต้น โดยพิธีการเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพของสังคม

4. องค์คติ (Concept) หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นตลอดจนอุดมการณ์ต่าง ๆ เช่น ความเชื่อกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา ความเชื่อในเรื่องมีผู้เดียวเมียเดียว (Monogamy) ความเชื่อในเรื่องตายและเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (Monotheism) หรือหลายองค์ (Polytheism) ตลอดจนอุดมการณ์ ทศนคติ การยอมรับว่าสิ่งใดถูกหรือผิด สมควรหรือไม่แล้วแต่กลุ่มชนใดจะใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นเครื่องวัดในสภาพแวดล้อมของตน

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมซึ่งต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อความอยู่รอดในสภาพแวดล้อม การรวมตัวเป็นกลุ่มนี้ทำกันในพื้นที่ หรืออาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง อาจจะเป็นหมู่บ้าน เมือง นคร หรือ มหานคร ซึ่งอาจใช้คำกลางๆ ว่า “ชุมชน” กล่าวโดยสั้นๆ ชุมชน หมายถึง สถานที่ซึ่งคนใช้เป็นที่พักอาศัย ทำมาหากิน เลี้ยงดูบุตรหลาน และกระทำการกิจกรรมต่างๆ ส่วนใหญ่ในชีวิตมนุษย์ ก่อตั้งชุมชนขึ้นมาตามสภาพของสัตว์สังคมทั่วไป จากความเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์นี้เองชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นมากอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิต ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงชุมชนไว้ดังนี้

Kingsley (1973: 12) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กลุ่มคนที่อยู่รวมกันในอาณาบริเวณและกลุ่มเล็กที่สุดที่จะสามารถดำรงชีวิตทางสังคมในด้านต่าง ๆ ได้ทั้งหมด”

ประสาธน์ หล้าศิลา (2500: 1) ได้กล่าวว่ากลุ่มคนที่อยู่รวมกันมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ดังนั้นคนเหล่านี้จึงมีความสนใจร่วมกัน ซึ่งไม่ใช่ความสนใจเฉพาะอย่างหนึ่งอย่างใด แต่เป็นความสนใจหลายๆ อย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อน ซึ่งกว้างขวางและมากพอจนครอบคลุมไปถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2506: 2) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า หมายถึง กลุ่มบุคคลที่ตั้งอยู่เป็นที่เป็นทางมีขอบเขตอันเดียวกัน และผู้คนเหล่านั้นมีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการติดต่อซึ่งกันและกัน มีความสนใจร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความรักชาติ รักมาตุภูมิ มีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น การกินอยู่หลับนอน ภาษาพูด การแต่งงาน การใช้เครื่องมือ เป็นต้น

พัฒน์ บุญรัตพันธุ์ (2517: 10) กล่าวว่า ชุมชน มีปัจจัยอันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น 3 ประการ คือ บริเวณชุมชน ประชาชน และระบบความสัมพันธ์ของประชาชน

อุทัย หิรัญโต (2519: 3) ได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์ทุกคนย่อมเกิดมาในหมู่บ้าน ดำรงชีวิตอยู่ในหมู่บ้าน และต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคนอื่น มนุษย์จะอยู่โดดเดี่ยวไม่สัมพันธ์กับคนอื่นไม่ได้ โดยสรุปแล้วมนุษย์จะรวมตัวกันเป็นสังคม เพื่อสร้างชุมชนขึ้นมาเป็นที่รวมของสังคมชุมชนจะประกอบด้วยคนจำนวนมากมารวมกลุ่มกัน มีความรู้สึกสอดคล้องกันโดยส่วนรวม มีความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งมีสาระสำคัญพอจำแนกได้ ดังนี้

1. ดำรงชีวิตอยู่ในเขตภูมิศาสตร์ มักจะออกมาในรูปของชุมชนหมู่บ้าน ละแวกบ้านชุมชน เมืองซึ่งมีอาณาบริเวณที่มนุษย์ตั้งบ้านเรือน สำหรับอยู่อาศัย หรือตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน
2. ประกอบด้วยคนจำนวนมาก มีหลายเพศ หลายวัย มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทั้งในแบบทางการและไม่เป็นทางการ อันได้แก่ การสัมพันธ์ในสายงาน หรือตามระบบองค์การต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน
3. มีการจัดระบบระเบียบให้กับสังคมในชุมชน เพื่อใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตให้สมาชิกในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่น สงบสุข มีความสะดวกสบายตามสภาพของชุมชนนั้น
4. สังคมแต่ละสังคมจะสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตเป็นลักษณะเฉพาะขึ้น (วัฒนธรรมท้องถิ่น) หรือหยิบยืมวัฒนธรรมจากที่อื่นมาผสมผสานเป็นรูปแบบใหม่ขึ้นมาใช้ เพื่อให้สมาชิกในสังคมนำไปใช้เป็นแบบอย่าง เช่น ภาษาพูด ใช้ภาษาเดียวกัน อยู่ภายใต้กติกาเดียวกัน (กฎหมาย เทศบัญญัติ ระเบียบต่างๆ)
5. สังคมใหญ่ประกอบด้วยสังคมย่อยๆ หลายๆ กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีภาระหน้าที่แตกต่างกัน ในรูปแบบของสถาบันสังคม สถาบันสังคมนี้อาจเป็นแผนหลักสำคัญได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันนันทนาการ

6. สมาชิกในสังคมของชุมชนต่างๆ จะมีลักษณะตามประชากรศาสตร์ อันได้แก่ หลายเพศ หลายวัย มีการเคลื่อนไหวทางประชากร คือ มีการเกิด การตาย การย้ายถิ่น เป็นต้น

ประดิษฐ์ มัชฌิมา (2522: 2) ให้ความหมายว่า กลุ่มชนรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ๆ โดยมีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาเดียวกันก็ตามที่ทำให้แต่ละบุคคลมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น ๆ

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 (2524: 330) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชนหรือประชาคม คือ

1. กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะของสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่าและมีความสนใจร่วมที่ประสานกันในวงแคบกว่า ชุมชน หมายถึง พื้นที่ ระดับความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดกว่า อาจมีสิ่งเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติหรือศาสนา

2. ความรู้สึกและทัศนคติทั้งมวลที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเข้าเป็นกลุ่ม

พัฒน์ สุจันงค์ และคณะ (2524: 7) ให้ความหมายว่า ชุมชน หมายถึง ดินแดนทั่วไป มีคนจำนวนมากกว่า 2 คนขึ้นไปที่ได้รวมกันด้วยธรรมชาติอย่างเดียวกัน คือมีความคิดความเห็นพ้องต้องกันรวมตัวกันที่จะทำอะไรร่วมกัน และก็หวังที่จะไปสู่ผลสำเร็จนั้นอย่างเดียวกัน

กรมพัฒนาชุมชน (2526: 6) ให้ความหมายว่า ชุมชน หมายถึงกลุ่มคนที่มีความคิดไปในแนวทางเดียวกัน และสามารถร่วมกำลังดำเนินงานกิจกรรมใดๆ เพื่อประโยชน์ร่วมกันได้

จิรพรรณ กาญจนจิตรา (2526: 10) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชน คือกลุ่มที่อยู่รวมกันและสมาชิกทุกคนได้ให้ความสนใจร่วมกันในเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มคนนั้น ไม่ใช่ให้ความสนใจ อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ให้ความสนใจโดยทั่วๆ ไป ซึ่งมีขอบเขตมากพอที่จะอยู่ร่วมกันในชีวิตประจำวัน

รัชนีกร เศรษฐโฐ (2528: 91) ได้ให้ความหมายไว้ว่า กลุ่มชนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกัน มีอาณาบริเวณหรือเมืองที่มีกลุ่มคนอยู่ร่วมกัน ชนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ร่วมกันและมีความสนใจในเรื่องต่าง ๆ คล้ายกัน

Hoffer (1998 อ้างถึงใน รัชนีกร เศรษฐโฐ, 2528: 94) ให้ความหมายไว้ว่า ชุมชนเป็นคนที่อยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณที่ติดต่อกันและคนในอาณาบริเวณเดียวกันนี้มีความสนใจอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งทั้งนี้เป็ผลสืบเนื่องมาจากการอยู่ร่วมกันในท้องที่แห่งเดียวกัน

ฌองฌัก เซ็งประชา (2530: 12) มีความเชื่อว่า แต่เดิมมนุษย์มีชีวิอยู่ตามธรรมชาติปราศจากสังคมเช่นเดียวกับสอบส แต่มีความเห็นแตกต่างตรงที่ว่า สภาพธรรมชาติเต็มไปด้วยสันติภาพมีเมตตาธรรม อุปการะซึ่งกันและกันเขามีความเห็นว่สภาพธรรมชาติไม่ได้ขาดกฎหมาย เพราะมนุษย์อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ (Law of Nature) อยู่แล้วย่อมมีสิทธิต่างๆ ตามธรรมชาติ (Natural Right) แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากความยุ่งยากสับสนในการตีความเกี่ยวกับธรรมชาติ และความยุ่งเหยิงในการควบคุมมนุษย์จึงต้องอาศัยสังคม อยู่ร่วมกันในชุมชน สร้างสัญญาประชาคม (Social Contract) ขึ้นมาเพื่อความสงบเรียบร้อยและอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นได้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2533: 16) ได้กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และสมาชิกก็สามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาละส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2534: 8) ให้ความหมายว่า พื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของคน และหมายความถึงกลุ่มของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น โดยมีความสนใจ วัตถุประสงค์ เป้าหมายและจุดหมายในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

พิทยา สายหู (2538: 6) กล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์เลือดอุ่นประเภทหนึ่ง เลี้ยงลูกด้วยนม มีเหตุผลทางชีววิทยา ทำให้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มสังคม การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มๆ ของมนุษย์ ทำให้เกิดประโยชน์มากมาย ทารกทุกคนจะอยู่ในครรภ์มารดาเป็นเวลานาน 8 - 9 เดือน กว่าจะถือกำเนิดออกมาดูโลก เมื่อเกิดมาเป็นทารกแล้ว ก็ต้องอาศัยมารดาและผู้อื่นคอยดูแลเอาใจใส่อย่างดีอีกหลายปี โดยปกติแล้วไม่น้อยกว่า 10 ปี ชีวิตช่วงแรกๆ ของมนุษย์จะมีความผูกพันกับผู้เลี้ยงเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาก็เริ่มต้องการเพื่อนๆ และใช้ชีวิตในวงการต่างๆ เช่น โรงเรียน ในหมู่บ้าน ตลอดจน

การทำงานในกลุ่มเพื่อน มนุษย์ต้องอยู่กับผู้อื่นตลอดเวลา มีการพึ่งพาอาศัย ให้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน การอยู่รวมกันกับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มขนาดเล็กหรือกลุ่มขนาดใหญ่ トラบใดที่การดำรงชีวิตในกลุ่มมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สังคมก็就会有ความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์มนุษย์จึงมีความผูกพันอยู่กับสังคมตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่เคยปรากฏว่ามนุษย์สามารถอยู่ได้นอกสังคมเพียงลำพังเอกเทศ

สุวิทย์ ยี่วรพันธุ์ (2543: 17) ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มชนซึ่งรวมตัวกันอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาเดียวกันก็ตามที่ทำให้แต่ละบุคคลมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นๆ

ในการวิจัยครั้งนี้ ชุมชนหมายถึง การมาอยู่ร่วมกันของมนุษย์ โดยมนุษย์จะมีชีวิตอยู่ได้ก็ต้องอาศัยสังคม อาศัยรูปแบบกฎเกณฑ์ต่างๆ จากสังคม และสิ่งต่างๆ เหล่านี้รวมอยู่ในชุมชน พื้นฐานการดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงมีความผูกพันอยู่กับชุมชน มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก หรือมีชีวิตอยู่ไม่ได้ ถ้าหากปราศจากชุมชน ซึ่งเป็นศูนย์กลางรวมของทุกสิ่งทุกอย่างของมนุษย์ โดยการรวมกลุ่มนั้น จะมีตั้งแต่กลุ่มขนาดเล็กไปจนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ ภายในอาณาบริเวณที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้น และมนุษย์ที่มาอยู่รวมกันในชุมชนนั้นมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีผลประโยชน์ มีความสนใจ และประเพณีบางประการร่วมกัน

องค์ประกอบของชุมชน

นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

เสถียร เหลืองอร่าม (2517: 26) ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 3 ประการ คือ

1. องค์ประกอบด้านมนุษย์ (Human Component)
2. องค์ประกอบด้านสิ่งที่มนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น (Man - Made Component)
3. องค์ประกอบด้านสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural Component)

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. องค์ประกอบด้านมนุษย์

เป็นองค์ประกอบที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในทุกชุมชน จากวิวัฒนาการของมนุษย์มาจนถึงทุกวันนี้ มนุษย์ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหรือจำเป็นต้องรวมกันเป็นกลุ่ม สรุปได้ว่าในทุกชุมชนไม่มีใครเลยที่ถูกทอดทิ้งอยู่คนเดียว โดยไม่มีการไปมาหาสู่ติดต่อกับบุคคลอื่นในชุมชนนั้น การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มมีหลายลักษณะและหลายรูปแบบ เช่น ครอบครัว เพื่อนฝูง กลุ่มพ่อค้า เป็นต้น คือมีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มไม่เป็นทางการ ตลอดจนกลุ่มที่เรียกว่า กลุ่มปฐมภูมิ และกลุ่มทุติยภูมิ ความจำเป็นที่มนุษย์ต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม หรือต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น หรือกลุ่มอื่น ก็เนื่องจากมีกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมีความสนใจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และคนที่เป็สมาชิกของกลุ่มใดๆ ก็ตามย่อมมีความสัมพันธ์ต่อสมาชิกในกลุ่มเดียวกัน หรือกับกลุ่มอื่นๆ อีกเป็นลูกโซ่เกี่ยวพันกันไป สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญขององค์ประกอบด้านมนุษย์

2. องค์ประกอบด้านสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น

สิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมีมากมายหลายลักษณะทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และได้นำไปใช้ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก หรือสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เครื่องทุนแรง รถยนต์ ฯลฯ นอกจากสิ่งที่เป็นวัตถุแล้วมนุษย์ยังสร้างแนวความคิด ปรัชญา ค่านิยม ความเชื่อ ความรู้ต่างๆ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งนั้น องค์ประกอบเหล่านี้แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ซึ่งมีสภาพและระดับต่าง ๆ กัน การประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันไปตลอดเวลา สิ่งทั้งหลายที่มนุษย์คิดค้นขึ้นนี้จะมีความสัมพันธ์ต่อกันในแต่ละชนิดของมันเอง ความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้คล้ายๆ กับลูกโซ่ที่ติดต่อกันเป็นช่วงๆ อันเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ภายในองค์ประกอบของสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นขึ้น เช่น สร้างรถยนต์ขึ้นมาก็นำไปใช้วิ่งบนถนนที่สร้างขึ้น และอาจทำให้เกิดฝุ่นปลิวไปสร้างความเดือนร้อนให้กับประชาชนที่ดั่งบ้านเรือนอยู่ใกล้ถนน หรือสมารถที่จะส่งผลผลิตพวกพืชผักผลไม้ไปขายที่ตลาดได้เร็วขึ้น เป็นต้น

3. องค์ประกอบด้านสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น

สิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นหมายรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับพืชสัตว์ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลาย ซึ่งทุกชุมชนจะมีสิ่งซึ่งธรรมชาติสร้างขึ้นเป็นส่วนประกอบอยู่ทั้งนั้น สิ่งต่างๆ แต่ละชนิดในชุมชนที่ธรรมชาติสร้างขึ้นจะมีความสัมพันธ์ต่อกันเหมือนกับองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้วทั้ง 2 ประเภท เช่น สภาพอากาศที่แห้งแล้ง จะทำให้ดินแตกระแหงและไม่มีน้ำพอเพียงสำหรับความเจริญเติบโตของพืชผลทั้งหลาย เป็นต้น

องค์ประกอบของชุมชนทั้ง 3 ประการ จะมีความสัมพันธ์และมีการปฏิบัติต่อกันระหว่างองค์ประกอบที่อยู่ภายในชุมชนหนึ่งๆ เริ่มจากองค์ประกอบด้านมนุษย์นอกจากมีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ต่อสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและสิ่งทีมนุุษย์สร้างขึ้นด้วย เช่น มนุษย์ร่วมกันไปช่วยกันตัดไม้ในป่า แล้วนำมาสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นต้น องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้จะต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา แต่อย่างไรก็ตามองค์ประกอบดังกล่าวนี้ จะมีความเจริญที่ไม่เท่าเทียมกัน เพราะว่ามีตัวบ่งการ (Control Point) หรือกลไกที่มีบทบาทในการควบคุม สนับสนุนหรือส่งเสริมองค์ประกอบทั้ง 3 ของชุมชนให้เจริญก้าวหน้า หดอยู่กับที่ หรือมีการเปลี่ยนแปลงไป ตัวบ่งการที่สำคัญนี้คือระบบต่างๆ ในชุมชนนั้นๆ นั่นเอง คือ

1. ระบบการปกครอง ระบบการบริหารประเทศย่อมขึ้นอยู่กับการจัดรูปแบบการปกครอง อาจเป็นแบบกระจายอำนาจ (Decentralization) หรือเป็นแบบรวมอำนาจอยู่ส่วนกลาง (Centralization) และรูปแบบการปกครองย่อมมีอิทธิพลในการกำหนดหรือบ่งการ องค์ประกอบของชุมชนในรูปหนึ่งรูปใด เช่น ระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ แบบเสรีประชาธิปไตย ชุมชนที่มีระบบการปกครองแตกต่างกันย่อมมีเสรีภาพ อิสระภาพ และการแสดงออกที่แตกต่างกัน และย่อมส่งผลสะท้อนมาถึงวิถีชีวิตของบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้น และความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อกันกับองค์ประกอบอื่นๆ ย่อมผิดแปลกแตกต่างกันไป

2. ระบบเศรษฐกิจ อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจต่อองค์ประกอบนับว่ามีมากที่สุดที่เดียวการที่ชุมชนใดหรือประเทศใดจะเป็นประเทศอุตสาหกรรมหรือเกษตรกรรมนั้น นับได้ว่าเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน อย่างประเทศไทยเรามากจะกล่าวกันอยู่เสมอว่า ระบบเศรษฐกิจเป็นเกษตรกรรม ผลผลิตและรายได้ประชาชาติส่วนใหญ่ได้จากผลผลิตทางการเกษตร เครื่องมือเครื่องใช้ในชุมชนจึงเป็นเครื่องมือเพื่อการเกษตรเสียส่วนมาก ปัญหาเรื่องการตลาด ปัญหาเรื่องการ

ผลิตจึงเป็นปัญหาของทางเกษตร แต่หากเป็นชุมชนที่ระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับ การอุตสาหกรรม ชุมชนนั้นก็จะมือเครื่องใช้เพื่ออุตสาหกรรมมากกว่าเพื่อเกษตรกรรม

3. ระบบการศึกษา ความเจริญของชุมชนและความล้ำหลังของชุมชนเมื่อเปรียบเทียบกับ แล้วจะเห็นว่า ระบบการศึกษาเป็นตัวการสำคัญที่มีบทบาทไม่น้อยทีเดียว ชุมชนใดที่ระบบ การศึกษาได้แผ่ขยายกว้างขวางออกไป สมาชิกในชุมชนมีการศึกษาสูงโดยเฉลี่ยแล้วการ เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญขึ้นย่อมมีมาก เพราะการถ่ายทอดวิชาความรู้และการคิดค้นประดิษฐ์ สิ่งใหม่ๆ ย่อมมีมากกว่าในชุมชนที่สมาชิกในชุมชนยังไม่มีการศึกษา หรือโดยเฉลี่ยแล้วอยู่ในขั้นต่ำ ระบบการศึกษานี้ย่อมจะสร้างความสัมพันธ์ของทั้งสามองค์ประกอบให้สับสนยิ่งขึ้น หรือแบบ ง่ายๆ อย่างเช่น ชุมชนในเมือง คนในชุมชนมีการศึกษามากกว่าในชนบท สถาบันทางสังคม (Social Institution) หรือกลุ่มถาวร (Permanent Groups) ย่อมมีมากกว่าชนบท ซึ่งมีเพียงสถาบันครอบครัว เป็นสถาบันหลัก การรวมกลุ่มเพื่อกระทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกันก็จะทำในรูปลักษณะง่าย ๆ และ กลุ่มจะสลายตัวไปเมื่อกิจกรรมสิ้นสุดลง

4. ศาสนา เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภายในชุมชนหนึ่งๆ ที่สำคัญไม่ น้อยโดยเฉพาะในชุมชนที่ยังอยู่ในขั้นพัฒนา (Developing Community) ศาสนาในที่นี้ย่อม หมายความว่าความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการกระทำพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา การศึกษา ของนักมานุษยวิทยา พบว่า อิทธิพลเรื่องความเชื่อศาสนาหรือลัทธิศาสนาของชุมชนนั้นมีอิทธิพล มากที่จะสร้างความสัมพันธ์หรือเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของชุมชนหนึ่งๆ ได้อย่างมาก เช่น ชุมชนที่เอามนุษย์มาฆ่าเพื่อบูชาโดยเชื่อว่าพระเจ้าจะบันดาลประโยชน์ให้หากได้มีการบูชาแล้ว

5. ตัวบ่งการอื่นๆ นอกจากตัวบ่งการใหญ่ๆ ทั้ง 4 ประการ ดังกล่าวแล้ว อาจมีตัวบ่งการ อื่นๆ อีก เช่น ตัวบ่งการที่ธรรมชาติสร้างสรรค์ให้เช่นสัตว์ การเกิดอุทกภัย หรือมีอากาศหนาวจัด ร้อนจัด มีภูเขาไฟ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของชุมชนอยู่มากเช่นกัน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับองค์ประกอบของชุมชนพอจะสรุปได้ว่า "ชุมชน" จะต้องมีส่วนประกอบที่สำคัญดังนี้

1. มีประชาชนหรือกลุ่มคน
2. มีอาณาบริเวณที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้น

3. มีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันของประชาชนในชุมชน
 4. มีผลประโยชน์ ความสนใจ และประเพณีบางประการร่วมกัน
- ประดิษฐ์ มัชฌิมา (2522: 6) แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 5 ประการ คือ

1. คน
2. อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน
3. มีความรู้สึกนึกคิดและผลประโยชน์ร่วมกัน
4. มีการติดต่อและไปมาหาสู่กันเป็นประจำ
5. มีสถาบันทางสังคมที่ให้ประโยชน์แก่ชุมชนได้

ไพรัตน์ เจริญรินทร์ (2524: 8) แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 5 ประการ คือ

1. คน
2. ความสนใจของคนที่มีต่อเรื่องเดียวกัน
3. อาณาบริเวณ
4. การปฏิบัติต่อกัน
5. ความสัมพันธ์ของสมาชิก

พัฒน์ จานงค์ (2529: 9) ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 4 ประการ คือ

1. กลุ่มบุคคล
2. ครอบคลุมอาณาเขตบริเวณแห่งหนึ่ง
3. สภาพความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน
4. มีผลประโยชน์และความสะดวกสบายร่วมกัน

ลำพอง บุญช่วย (2528: 10) ยังได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 3 ประการ คือ

1. องค์ประกอบด้านวัตถุและทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ สถาบันต่างๆ เช่น วัด สถานที่ราชการ บ้านเรือน องค์การบริหารและเอกชน ตลอดจนพืช สัตว์ แร่ธาตุต่าง ๆ ดิน แม่น้ำ ลำคลอง ทะเลสาบ ภูเขา ป่าไม้ เป็นต้น

2. องค์ประกอบเกี่ยวกับคน ได้แก่ จำนวนพลเมือง จำนวนครอบครัว การทำมาหากินของผู้คน ฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบการปกครอง ตลอดจนกิจกรรมอื่นๆ ของผู้คนในชุมชน

3. องค์ประกอบทางจิตใจ ได้แก่ ความร่วมมือความเชื่อ ศาสนา เจตคติ แนวความคิด ตลอดจนธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ เป็นต้น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2533) ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 4 ประการคือ

1. ประชากรจำนวนหนึ่ง
2. สถาบันทางสังคม
3. องค์การทางสังคม
4. อาณาเขตทางภูมิศาสตร์

โครงสร้างของชุมชน

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2539: 16) ได้กล่าวถึงโครงสร้างของชุมชนเปรียบเสมือนกับต้นไม้ซึ่งโครงสร้างประกอบด้วยราก ลำต้น กิ่ง ใบ ดอก เป็นต้น หรือถ้าเปรียบกับบ้านก็ได้แก่ พื้น เสา ช่อ คาน ดง ฝา หลังคา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ประกอบเข้าด้วยกันอย่างเป็นระเบียบ ส่วนโครงสร้างของชุมชนที่สำคัญนั้นได้แก่

1. บุคคล หมายถึง คนหนึ่งๆ ที่มีคุณลักษณะหรือบุคลิกลักษณะแตกต่างกันออกไป เนื่องจากกรรมพันธุ์และสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนด
2. กลุ่มคน หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มีความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการกระทำต่อกันคือ มีปฏิริยาโต้ตอบกันและเข้าใจกัน
3. สถานภาพและบทบาท ได้แก่ ตำแหน่งและหน้าที่ของบุคคลซึ่งผูกพันกันอยู่ในสังคม บุคคลแต่ละคนจะมีสถานภาพและบทบาทหลายอย่างตามกลุ่มที่สังกัดอยู่

4. ระบบสังคม เป็นเครื่องมือซึ่งกำหนดและเป็นแนวทางให้สมาชิกในสังคมยึดถือปฏิบัติ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขของสังคม

5. สถาบันทางสังคม หมายถึง คุณธรรมและกิจกรรมบางอย่างที่มีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันนันทนาการ เป็นต้น

6. การแบ่งชนชั้นทางสังคม ซึ่งได้แก่

6.1 การแบ่งชนชั้นในสังคมเมือง คือ ตระกูล เจ้านาย ขุนนาง ขุน หลวง พระ พระยา
ความสำเร็จทางราชการ อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง การศึกษา ชนิดของอาชีพ

6.2 การแบ่งชนชั้นในสังคมชนบท คือ ชนชั้นผู้นำท้องถิ่นกับชนชั้น ชาวบ้านทั่ว ๆ ไป

ประเภทของชุมชน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2533: 12) ได้แบ่งชุมชนออกเป็นประเภทต่างๆ โดยใช้หลักเกณฑ์ในการแบ่งแตกต่างกันออกไป สามารถรวบรวมได้ดังนี้

1. การแบ่งตามจำนวนพลเมือง
2. การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ
3. การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ
4. การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชากร
5. การแบ่งตามลักษณะด้านนิเวศวิทยา
6. การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม
7. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง
8. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม
1. การแบ่งตามจำนวนพลเมือง แบ่งชุมชนได้เป็น 7 ประเภท คือ

- 1.1 หมู่บ้านขนาดเล็ก (Hamlet) ได้แก่ ชุมชนที่มีพลเมืองต่ำกว่า 250 คนลงมา
- 1.2 หมู่บ้าน (Village) ได้แก่ ชุมชนที่มีพลเมือง 250-1,000 คน
- 1.3 เมือง (Town) ได้แก่ ชุมชนที่มีพลเมือง 1,000-5,000 คน
- 1.4 นครขนาดเล็ก (Small City) ได้แก่ ชุมชนที่มีพลเมือง ตั้งแต่ 5,000-25,000 คน
- 1.5 นครขนาดกลาง (Middle City) ได้แก่ ชุมชนที่มีพลเมือง ตั้งแต่ 25,000-100,000 คน
- 1.6 นครขนาดใหญ่ (Metropolis) ได้แก่ ชุมชนที่พลเมือง มีตั้งแต่ 100,000-1,000,000 คน
- 1.7 มหานคร (Great Metropolis) ได้แก่ ชุมชนที่มีพลเมือง ตั้งแต่ 1 ล้านคนขึ้นไป

ในการแบ่งตามจำนวนพลเมืองนี้ การ์ลิน (Karlin) อ้างถึงในดวงเดือน พันธุมนาวิน (2539: 18) ได้แบ่งชุมชนเป็น 6 ประเภท คือ

1. Hamlet คือ ชุมชนที่มีประชากร ต่ำกว่า 1,000 คน
2. Village คือ ชุมชนที่มีประชากร ตั้งแต่ 1,000-2,500 คน
3. Town คือ ชุมชนที่มีประชากร ตั้งแต่ 2,500-25,000 คน
4. City คือ ชุมชนที่มีประชากร ตั้งแต่ 25,000-100,000 คน
5. Large City คือ ชุมชนที่มีประชากร ตั้งแต่ 100,000-1,000,000 คน
6. Metropolis คือ ชุมชนที่มีประชากรมากกว่า 1,000,000 คน ขึ้นไป

2. การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2539: 20) ได้แบ่งชุมชนตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจออกเป็น 10 ประเภท คือ

2.1 ชุมชนหัตถกรรม เป็นชุมชนที่มีการจ้างงานในการหัตถกรรมมากกว่าร้อยละ 50 ของจำนวนประชากรในชุมชน หรือมากกว่าการจ้างอย่างอื่น ๆ รวมกัน และการจ้างงานในการค้าปลีกต่ำกว่า ร้อยละ 30

2.2 ชุมชนอุตสาหกรรม เป็นชุมชนที่มีการหัตถกรรมมากกว่า ร้อยละ 50 และการขายปลีกมากกว่า ร้อยละ 30

2.3 ชุมชนขายส่ง เป็นชุมชนที่มีจำนวนการจ้างงานในการขายส่งอย่างน้อยร้อยละ 25 ของการจ้างแรงงานทั้งสิ้น

2.4 ชุมชนขายปลีก เป็นชุมชนที่มีการจ้างในการขายปลีกมากกว่าการจ้างงานรายอื่นๆ และการจ้างงานในทางหัตถกรรมน้อยกว่า ร้อยละ 20

2.5 ชุมชนอุตสาหกรรมประเภทต่างๆ (ชุมชนขนาดใหญ่) เป็นชุมชนที่มีการหัตถกรรมและการขายปลีก มีความสำคัญพอๆ กัน แต่หัตถกรรมมากกว่าเล็กน้อย โดยมีหัตถกรรมน้อยกว่า ร้อยละ 50 และการค้าปลีกมากกว่า ร้อยละ 20 แต่น้อยกว่า ร้อยละ 50

2.6 ชุมชนหอพักหรือที่อยู่อาศัย เป็นชุมชนที่มีที่พักของประชากรและพวกลูกจ้างมากกว่า ร้อยละ 40 แต่ในบางแห่งอาจจะน้อยกว่า ร้อยละ 40

2.7 ชุมชนศูนย์การศึกษา เป็นชุมชนที่มีนักศึกษาพักอาศัยอยู่ไม่น้อยกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด

2.8 ชุมชนศูนย์กลางการปกครอง เป็นชุมชนที่มีที่พักอาศัยของผู้ที่เป็นแรงงานหรือผู้ที่ทำงานในศูนย์ปกครองอยู่อาศัยไม่น้อยกว่า ร้อยละ 15 ของประชากร

2.9 ชุมชนศูนย์กลางการขนส่ง เป็นชุมชนที่มีกรรมกรมากกว่า 1 ใน 4 ของกรรมกรที่อาศัยอยู่ที่นี่รับจ้างทำงานการขนส่งและทำงานเกี่ยวกับการขนส่ง

2.10 ชุมชนที่พักตากอากาศ เป็นชุมชนที่พักผ่อนหย่อนใจ และที่พักตากอากาศซึ่งมีการหัตถกรรมน้อยกว่า ร้อยละ 15 และมีที่อยู่ประจำ มีอาชีพในงานอุตสาหกรรมในด้าน ดังกล่าวมากกว่า ร้อยละ 10

3. การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ เป็นการที่รัฐกำหนดท้องที่หรือชุมชนไว้ให้การปกครองในเขตนั้น แตกต่างไปจากเขตอื่นๆ ซึ่งอยู่ในเมืองหรือนครเดียวกัน เช่น ศูนย์ผู้อพยพ ค่ายกักกัน เป็นต้น

4. การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชากร เป็นการแบ่งชุมชนโดยยึดชุมชนที่ประชากรอาศัยอยู่ที่มีลักษณะพิเศษเป็นเกณฑ์ เช่น ฮาเร็ม นิคมบางประเภท และชนบางกลุ่มบางหมู่เหล่า เช่น ไร่นาทาวน์ หรือประเทศไทยเคยมีบ้านญวน บ้านเขมร บ้านแขก เป็นต้น

5. การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา

เสถียร เหลืองอร่าม (2517: 24) ได้แบ่งชุมชนตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยาออกเป็น 4 ประเภท คือ

5.1 ชุมชนบริการขั้นต้น ได้แก่ ชุมชนที่มีการกลั่นกรอง เหมืองแร่ โรงเลื่อย หาลา การแบ่งเช่นนี้กำหนดผลผลิตที่เป็นวัตถุดิบ เช่น จากแร่ ไม้ และการกลั่นกรองซึ่งจัดเป็นขั้นแรกของกระบวนการจำหน่ายออกเป็นสินค้าซึ่งโดยปกติมักจะเป็นชุมชนขนาดเล็ก

5.2 ชุมชนจำหน่ายหรือชุมชนการค้า เป็นชุมชนย่านการค้า เป็นศูนย์กลางการค้า จำหน่ายวัตถุ ซึ่งได้รับมาจากชุมชนบริการขั้นต้น และจำหน่ายให้แก่ชุมชนบริการขั้นต้นด้วย

5.3 ชุมชนอุตสาหกรรม เป็นชุมชนอุตสาหกรรมที่ทำหน้าที่บริการในรูปต่าง ๆ แบ่งออกเป็นชุมชนอุตสาหกรรมย่อยและใหญ่ เป็นชุมชนที่ได้รับการพัฒนาอุตสาหกรรมหนึ่งแห่งหรือมากกว่าให้เด่นขึ้น มีการจำหน่ายผลิตผลสูง

5.4 ชุมชนประเภทพิเศษ ได้แก่ ชุมชนศูนย์การศึกษา ศูนย์ที่พักตากอากาศ ศูนย์การเมือง ไม่มีลักษณะทางเศรษฐกิจที่แน่นอนเฉพาะลงไป และอาจไม่มีหน้าที่พิเศษในการผลิตหรือการจำหน่ายผลิตผลโดยเฉพาะ

6. การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม แบ่งชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือ

6.1 ศูนย์การค้า เป็นชุมชนที่มีร้านค้าจำหน่ายของใช้ประจำวันหรือตลาดสดจำหน่ายอาหารสด

6.2 ศูนย์กลางการขนส่ง เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมหรือเส้นทางขนส่ง เป็นที่รวมของรถประจำทางที่ต้องมาขนถ่ายสินค้าหรือผู้โดยสาร ส่วนมากจะได้แก่บริเวณสามแยก หรือสี่แยกของถนน ชุมทางรถไฟหรือชุมทางเรือ จะมีร้านอาหาร ร้านกาแฟไว้บริการแล้วขยายเป็น ชุมชนถาวรต่อไป

6.3 ศูนย์กลางของบริการ เป็นชุมชนที่ให้บริการบางประเภทที่แตกต่างกัน เช่น ตัวเมือง นราธิวาสมีบริการด้านการปกครอง การศึกษา เพราะเป็นที่ตั้งของจังหวัด แต่ในด้านการซื้อขาย สินค้าและความบันเทิง อำเภอสุไหงโกลลก มีบริการมากกว่า เป็นต้น

7. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เป็นการแบ่งประเภทชุมชน โดยพิจารณาตามพื้นที่ทาง ภูมิศาสตร์และความหนาแน่นของประชากร เช่น ในประเทศไทย พระราชบัญญัติลักษณะการ ปกครองท้องที่ พ.ศ. 2475 แบ่งหน่วยการปกครองในจังหวัดหนึ่ง ๆ ออกเป็นหน่วยต่าง ๆ คือ

7.1 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรไม่น้อยกว่า 200 คน และมีจำนวนบ้านเรือน ซึ่งอยู่ใน ลักษณะเดียวกันรวมกันเป็นหมู่บ้านหนึ่ง แต่ถ้าหากบ้านเรือนกระจัดกระจายและห่างไกลกันมากถึง จะมีจำนวนประชากรน้อยแต่ถ้ามีจำนวนบ้านเรือนอยู่ในละแวกเดียวกันไม่น้อยกว่า 5 หลังคาเรือนก็ จัดตั้งเป็นหมู่บ้านได้

7.2 ตำบล เป็นหมู่บ้านหลายๆ หมู่บ้านรวมกัน ปกติไม่ควรต่ำกว่า 20 หมู่บ้าน และมีจำนวนประชากรไม่ควรน้อยกว่า 2,000 คน

7.3 อำเภอ ประกอบด้วยตำบลหลายๆ ตำบล มีประชากรไม่น้อยกว่า 10,000 คน ท้องถิ่น ที่เจริญ ประชากรมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีพอสมควร ถ้าหากยังไม่สามารถที่จะจัดตั้งอำเภอ ได้ก็จัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอก่อน

นอกจากนี้ถ้าแบ่งตามลักษณะการปกครองท้องถิ่นสามารถแบ่งชุมชนออกได้เป็น 4 ประเภท

1. สุขาภิบาล มีจำนวนประชากรมากกว่า 1,500 คน มีพื้นที่ประมาณ 1 - 4 ตารางกิโลเมตร มีธุรกิจร้านค้าอย่างน้อย 10 แห่ง ซึ่งโดยทั่ว ๆ ไป เขตสุขาภิบาลคือบริเวณพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอและกิ่งอำเภอ (ยกเว้นอำเภอเมืองและอำเภอนาคนายกใหญ่ที่จะมีฐานะเป็นเทศบาล)

2. เทศบาลตำบล เป็นท้องถิ่นที่มีความเจริญ ประชาชนสามารถปกครองตนเองตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย และมักจะได้แก่พื้นที่อันเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอซึ่งมีความเป็นเมืองมากขึ้น เช่น เทศบาล ตำบลนาสาร เทศบาลตำบลเบตง เทศบาลตำบลหัวหิน เทศบาลตำบลหลังสวน เทศบาลตำบลสุโขทัย โกลก เป็นต้น

3. เทศบาลเมือง เป็นท้องถิ่นที่มีความเจริญมาก ประชาชนมีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมระดับปานกลางขึ้นไป และมีจำนวนประชากรตั้งแต่ 10,000 คนขึ้นไป โดยเฉลี่ยความหนาแน่นของประชากรไม่ต่ำกว่า 3,000 คน ต่อหนึ่งตารางกิโลเมตร

4. เทศบาลนคร เป็นท้องถิ่นที่มีความเจริญมาก ประชาชนมีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมสูงหรืออย่างน้อยตั้งแต่ปานกลางขึ้นไป มีจำนวนประชากรตั้งแต่ 50,000 คนขึ้นไป โดยเฉลี่ยความหนาแน่นของประชากร ไม่ต่ำกว่า 3,000 คน ต่อหนึ่งตารางกิโลเมตร เช่น เทศบาลนครเชียงใหม่ เทศบาลนครหาดใหญ่ เป็นต้น

8. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งประเภทของชุมชนที่นักสังคมวิทยานิยมมากที่สุด โดยแบ่งชุมชนออกเป็น 2 ประเภท คือ ชุมชนชนบทและชุมชนเมือง

8.1 ชุมชนชนบท (Rural Community) ชุมชนชนบท หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตเดียวกันรวมกันเป็นกลุ่มๆ มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่น้อย มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกอย่างแน่นแฟ้น มีความรู้สึกเป็นอย่างเดียวกัน มีการพบปะสังสรรค์กันอยู่เสมอ มีแบบอย่างของการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพคล้ายกันสภาพความเป็นอยู่โดยทั่วไปขึ้นอยู่กับธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ขบวนการทางสังคมขึ้นอยู่กับสภาพทางภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรมของชุมชนนั้นเป็นสำคัญ มีการประกอบอาชีพการเกษตรแต่มักจะขาดทักษะในด้านการประกอบและการจัดการแบบทันสมัย

ลักษณะของชุมชนชนบทโดยทั่ว ๆ ไปชุมชนชนบทมีลักษณะดังนี้

1. ชาวชนบทอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด ทุกคนรู้จักกันดี มีการติดต่อและไปมาหาสู่กันเป็นประจำความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัวและเพื่อนบ้านมีมาก ชีวิตความเป็นอยู่และการจัดการทางสังคมเป็นแบบกลุ่มปฐมภูมิ (Primary Group) คือมีการติดต่อและสัมพันธ์กันแบบส่วนตัวและอย่างกันเอง
2. มีการติดต่อและคบค้าสมาคมกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่
3. มีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและยาวนาน
4. ชาวชนบทมีลักษณะคล้ายคลึงกัน (Homogeneous) คือมีชีวิตความเป็นอยู่คล้ายกัน มีฐานะทางเศรษฐกิจ การศึกษา และสังคมคล้ายกันหรือเท่าเทียมกัน นับถือศาสนาเดียวกัน มีทัศนคติหรือความเชื่อถือคล้ายกัน
5. การเลื่อนชั้นของสังคม การอพยพโยกย้าย และการเปลี่ยนอาชีพมีน้อย โดยมากมักประกอบอาชีพเดิม ซึ่งส่วนมากเป็นอาชีพการเกษตร รักถิ่นฐานไม่ชอบอพยพโยกย้ายไปไหนง่าย ๆ และการเลื่อนฐานะทางสังคม (Social Mobility) มีน้อย
6. ครอบครัวเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจสำคัญ (Unit of Economic Production) เช่น ทำเครื่องมือเครื่องใช้เอง ทำอาหารเอง ทอเสื้อผ้าเอง มีการซื้อขายเฉพาะสิ่งที่จำเป็นเท่านั้นเรียกเป็นภาษาเศรษฐศาสตร์ว่า ครอบครัวชนบทเป็นทั้ง Consumption Unit และ Production Unit
7. มีครอบครัวใหญ่ (Large Family) คือสมาชิกในครอบครัวมีมาก นอกจากพ่อแม่และลูกแล้วอาจจะมีพ่อตา แม่ยาย ญาติ และครอบครัวอื่นๆ รวมอยู่ด้วย
8. มีอัตราการเกิดสูง (High Birth Rates) ทั้งนี้เนื่องจากชาวชนบทไม่มีที่פקผ่อนหย่อนใจอื่นๆ นอกจากในบ้าน มีเวลาอยู่ด้วยกันนานจึงทำให้มีลูกมาก อีกประการหนึ่งเป็นเพราะชาวชนบทมีการศึกษาน้อย ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องการคุมกำเนิดและวิธีการคุมกำเนิด ตลอดจนมีรายได้น้อยไม่เพียงพอที่จะไปซื้อยาหรือจ้างทำหมันหรือผ่าตัดได้

9. มีระดับการศึกษาและอาชีพต่ำ เพราะขาดสถาบันการศึกษา ขาดสิ่งจูงใจขาดรายได้ขาดอุปกรณ์เครื่องมือการศึกษาและขาดสถาบันฝึกฝนอาชีพที่อยู่ใกล้เคียง ทำให้ชาวชนบทมีชีวิตความเป็นอยู่แบบตามมีตามเกิด

10. เป็นคนหัวโบราณ (Conservative) เชื่อโชคกลาง มีความคิดคับแคบ และจำกัด ขาดต่อการเปลี่ยนแปลง

11. มีความเชื่อถือตามประเพณี ท้อแท้ไม่กระตือรือร้น เคยเชื่ออย่างไรก็เชื่ออย่างนั้นมิอาจเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าชาวเมือง เพราะขาดอาหารและสิ่งบำรุงร่างกายอย่างเพียงพอขาดแพทย์และพยาบาลที่จะให้บริการแก่ประชาชน ขาดความรู้ความเข้าใจในการรักษาความสะอาดและอนามัย

12. ขาดการวางแผนชีวิตและครอบครัวที่ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะขาดความรู้และประสบการณ์ ทำให้ดำเนินชีวิตไปวัน ๆ อย่างตามมีตามเกิด การเปลี่ยนแปลงใด ๆ เป็นเรื่องของภายนอก หรือมาจากภายนอก ไม่ใช่เกิดมาจากความรู้ ความเข้าใจหรือการกระทำของตนเอง

13. ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยในสิ่งที่ไม่จำเป็น เช่นในงานแต่งงาน บวชนาค งานศพ ทำบุญหรืองานฉลองอื่นๆ มีการใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก

14. ขาดสถาบันและบริการสาธารณะต่างๆ ที่จะอำนวยความสะดวกแก่ชุมชน เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ไฟฟ้า น้ำประปา ถนน ตลาด ฯลฯ

15. การทำงานมักเป็นฤดูกาล และมีการว่างงานเป็นประจำ

16. มีการช่วยเหลือกันดีโดยไม่คิดมูลค่า หรือต้องการสิ่งตอบแทน

17. การควบคุมสังคม (Social Control) ขึ้นอยู่กับกลุ่มปฐมภูมิเป็นส่วนใหญ่

18. ชาวชนบทเป็นคนเขม็ดแหม่ม และชอบเก็บเงินไว้เฉยๆ ทำให้เงินไม่มีการหมุนเวียน

19. ชาวชนบทมีระดับความคิดและความเข้าใจเคยชินอยู่เฉพาะความจริงง่ายๆ ในหมู่บ้าน เป็นแบบท้องถิ่นนิยม

ประเภทของชุมชนชนบท

ประสาธน์ หลักศิลา (2496: 30) ได้จำแนกชุมชนชนบทออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ชุมชนที่มีบริการอย่างเดียวหรือบริการโดยตรงอย่างง่ายๆ หรือเรียกว่าละแวกบ้านที่เป็นทุ่งกว้าง
2. ชุมชนแบบที่มีบริการโดยตรงอย่างง่ายๆ แต่มีจำนวนจำกัด มีประชากรตั้งแต่ 200 - 500 คน
3. ชุมชนขนาดกลาง มีสิ่งต่างๆ เกือบจะครบถ้วน มีประชากรตั้งแต่ 800-1,000 คน
4. ชุมชนแบบสิ่งต่างๆ ไม่มีครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้คนส่วนหนึ่งมีความเป็นอยู่ด้วยการประกอบอาชีพที่ตนถนัด คือมีการทำงานเฉพาะอย่าง มีประชากรตั้งแต่ 2,500 - 5,000 คน

8.2 ชุมชนเมือง (Urban Community) ชุมชนเมือง หมายถึง อาณาบริเวณที่มีประชากรอยู่รวมกันจำนวนหนึ่ง และต้องมีความหนาแน่นมากพอสมควร เป็นบริเวณที่อาคารบ้านเรือนหนาแน่นอยู่ในเขตการปกครองแบบใดแบบหนึ่ง ประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนมีการประกอบอาชีพที่แตกต่างกันออกไป มีความเจริญเป็นศูนย์กลางต่างๆ และรวมทั้งมีความเสื่อมโทรมอยู่ด้วย เช่น สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ เป็นต้น สำหรับประเทศไทยยึดถือตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการให้การสงเคราะห์แก่ประชาชนผู้มีรายได้น้อยในเขตเมือง พ.ศ. 2518 โดยให้ความหมายของเมืองว่า หมายถึง เขตการปกครองกรุงเทพมหานคร เทศบาล และสุขาภิบาล

ลักษณะของชุมชนเมืองโดยทั่วไป ชุมชนเมืองมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ประชาชนอยู่กันอย่างแออัด หนาแน่น ทั้งนี้เนื่องจากสังคมเมืองมักเป็นศูนย์กลางของการติดต่อค้าขาย การศึกษา การคมนาคม ฯลฯ ทำให้ประชากรมุ่งมาอยู่ที่นี่มาก จึงทำให้เกิดภาวะการแออัดขึ้น
2. ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีลักษณะแบบตัวใครตัวมัน การติดต่อระหว่างบุคคลมักจะเป็นแบบทุติยภูมิ (Secondary) ขาดความใกล้ชิดและขาดความเป็นกันเอง การพบปะติดต่อกันขึ้นอยู่กับผลประโยชน์มากกว่าความใกล้ชิดสนิทสนม ซึ่งส่วนมากเป็นเพราะมีผลประโยชน์ร่วมกันหรืออย่างเดียวกัน
3. ไม่เป็นที่รู้จักของบุคคลภายนอกเนื่องจากในเมืองหรือนครมีคนมากไม่รู้ว่าใครเป็นใคร บุคคลที่พบเห็นประจำวันใน รถเมล์ ร้านอาหาร ร้านค้า และตามย่านชุมชนต่างๆ จึงล้วนแต่เป็นคนแปลกหน้าทั้งสิ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับคนในชนบทที่ทุกคนรู้จักกันดี
4. ชุมชนเมืองมักจะเน้นด้านวัตถุนิยม ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ต้องดิ้นรน ขวนขวายหาเลี้ยงชีพ มีการแข่งขันกันตลอดเวลา ทำให้ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของความสัมพันธ์ทางจิตใจ
5. ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกเข้ามามาก การที่สังคมเมืองมีลักษณะเป็นศูนย์กลางของความเจริญในด้านต่างๆ จึงสามารถเป็นแหล่งรับอารยธรรมและขนบธรรมเนียมของต่างประเทศได้ง่าย โดยเฉพาะอารยธรรมตะวันตก
6. การควบคุมสังคมใช้รูปแบบที่เป็นทางการคือใช้เจ้าหน้าที่ควบคุมและใช้กฎหมายบังคับลงโทษผู้ปฏิบัติผิดระเบียบวินัยของสังคม
7. ลักษณะการตั้งบ้านเรือน เนื่องจากที่ดินในเขตเมืองราคาแพง การปลูกสร้างบ้านเรือนในเขตเมืองจะสร้างเป็นตึกหลายชั้นขยายขึ้นไปในแนวดิ่ง
8. มีช่องว่างและความแตกต่างระหว่างประชากรมาก ทั้งนี้เพราะว่าเมืองเป็นที่รวมของคนหลายพวกหลายอาชีพ (Heterogeneous) เช่น กรุงเทพมหานคร มีคนหลายชาติ หลายภาษา หลายศาสนา และหลายอาชีพ ดังนั้นจึงมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันแล้วแต่เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา และ

สิ่งแวดล้อมของคนนั้นๆ นอกจากนี้ระดับการศึกษา รายได้ และมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวเมืองก็แตกต่างกันมากด้วย

9. การเลื่อนฐานะทางสังคม (Social Mobility) เช่น การปรับอาชีพ หรือฐานะทางสังคม มีมาก

10. มีการแบ่งงานและทำงานตามความถนัดเฉพาะอย่าง (Specialization) เช่น กรรมกรตามโรงงาน เสมียน ข้าราชการ ช่างฝีมือ ทนายความ หมอ ครู ฯลฯ ต่างคนต่างทำงานตามความถนัดของตน

11. มีสินค้า บริการ สถาบันทางสังคม และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย เช่น มีสินค้าให้เลือกทุกชนิด มีโรงเรียน โรงหนังหรือโรงละคร พิพิธภัณฑ์ ห้างสรรพสินค้า โรงภาพยนตร์ ไฟฟ้า และน้ำประปา สำหรับให้บริการประชาชนอยู่ทั่วไป

12. ขาดธรรมชาติและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจตามธรรมชาติ ทุกอย่างต้องจัดสร้างขึ้นเอง ให้ใกล้เคียงกับธรรมชาติ เช่น สระว่ายน้ำ น้ำพุ หรือสวนสาธารณะ เป็นต้น

13. มีครอบครัวขนาดเล็กโดยมากมีเพียงพ่อแม่ลูกเท่านั้น

14. มีอัตราการเกิดต่ำ เพราะชาวเมืองรู้และเข้าใจวิธีคุมกำเนิด และมีโรงพยาบาลและสถานพยาบาลที่จะให้บริการด้านนี้ได้เพียงพอ

15. การเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการต่างๆ ความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้ชาวเมืองสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

16. มีระดับการศึกษาและอาชีพสูง เพราะมีรายได้มาก มีมหาวิทยาลัย สถาบัน การศึกษา และสถาบันฝึกอาชีพอยู่ตลอดเวลา

17. มีความคิดก้าวหน้า ไม่เชื่องมง่าย มีเหตุผล เพราะได้รับการศึกษา

18. ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจและสังคมมีมากและรุนแรงเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชน ชนบท ทำให้มีความเห็นแก่ตัว ทุกคนต้องต่อสู้เพื่อตนเองและครอบครัว การช่วยเหลือระหว่างเพื่อนบ้าน มีน้อย

19. ที่อยู่อาศัยคับแคบ แออัด ขาดสถานที่เล่นและพักผ่อนสำหรับเด็ก

20. ชาวเมืองส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินและบ้านเป็นของตนเอง

21. ชาวเมืองมีระดับรายได้ระหว่างคนรวยกับคนจนที่แตกต่างกันมาก

ประเภทของชุมชนเมือง นักสังคมวิทยาเมืองได้แบ่งชุมชนเมืองออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. การแบ่งตามทฤษฎีปริมณฑล (Concentric Theory) เบอร์เกสส์ (Ernest W. Burgess) อ้างถึงใน ภัทรามน จำปาเงิน (2523: 28) เจ้าของทฤษฎีปริมณฑลได้แบ่งเมืองตามลักษณะของการขยายตัวออกเป็น 5 เขต ในลักษณะวงกลม คือ

เขต 1 เขตใจกลาง (The Loop) เป็นเขตศูนย์การค้ามีการค้าขาย ร้านสรรพสินค้าหนาแน่นผู้คนพลุกพล่านจอแจ มีที่จอดรถ มีธนาคาร

เขต 2 เขตผ่าน หรือเขตเสื่อมโทรม (Zone of Deterioration) เขตนี้เป็นเขตที่มีกิจกรรมต่างๆ ทั้งในทางสังคมและทางเศรษฐกิจ และยังรวมไปถึงร้านค้า ร้านอาหาร และมหรสพ ตลอดจนโรงแรมและสถานบันเทิง มีโรงงานอุตสาหกรรมเบา นอกจากนั้นในเขตนี้ยังขยับขยายผู้คนและที่พักอาศัยออกไปสู่รอบนอกจากใจกลางเมือง แต่ที่พักอาศัยของผู้คนเหล่านี้ อยู่ได้ไม่นาน ธุรกิจและอุตสาหกรรมต่างๆ ได้รุกเข้ามา ทำให้ผู้คนอยู่ไม่ได้ จึงได้หาทางขยับขยายออกไปอยู่บริเวณรอบนอก ซึ่งได้จัดหาและปรับปรุงให้ดีขึ้น เขตนี้บ้างก็เรียกว่าเขตเสื่อมโทรม (Zone of Deterioration) เพราะเป็นเขตที่พลุกพล่านไม่สามารถจะปรับปรุงอะไรให้ดีขึ้นได้ ผู้บริหารเมืองก็ไม่ได้สนใจบรรดาอาคารโรงงาน ก็อยู่ในสภาพทรุดโทรม

เขต 3 เขตของบ้านพักคนงานหรือเขตคนงาน (The Zone of Workingmen's Home) เป็นบริเวณที่พักอาศัยของคนทำงาน คนรับจ้าง คนทำงานในธนาคารในย่าน Down Town เพราะคนงาน

ชั้นต่ำพวกนี้ต้องการที่พักอาศัยให้ใกล้กับโรงงานอุตสาหกรรมหรือที่ทำงานของตนให้มากที่สุด จะได้ไปมาทำงานได้ใกล้และสะดวก ในเขตนี้เป็นเขตที่มีพวกคนมั่งมีพอ สมควร คนชั้นปานกลาง บางพวกที่ซึ่งได้หลบหนีจากเขตเสื่อมโทรม คือ เขต 2 ดังได้กล่าวมาแล้ว ออกมาหาที่พักอาศัย ได้รับความสะดวกสบายขึ้น

เขต 4 เขตที่พักอาศัยของชนชั้นสูง (Residential Zone of High - Class) มีอพาร์ตเมนต์ บ้านพัก ตึก ที่อาศัยเป็นหลังๆ อยู่บริเวณใกล้ๆ รอบนอกของเมือง

เขต 5 เขตคนเดินเข้าออกเป็นประจำ (Commuter's Zone) เขตนี้จะอยู่รอบนอกของเมือง ซึ่งก็ไม่ไกลนัก ระยะเดินทางจากใจกลางเมืองประมาณ 1 ชั่วโมง เป็นบริเวณที่ผู้อาศัยนอกเมืองเดินเข้าออกเสมอๆ เพื่อมาทำงานในเมือง กล่าวโดยทั่วไปแล้วเป็นบริเวณที่คนมีเงินอาศัยอยู่กันเป็นส่วนมากนั่นเอง

2. การแบ่งตามทฤษฎีเสี้ยววงกลม (Sector Theory)

เจดชาย เหล่าหล้า (2523: 3) ได้เสนอว่า เมืองจะขยายตัวออกเป็นรูปเสี้ยววงกลมและสามเหลี่ยมมากกว่าเป็นวงกลมและแบ่งเมืองออกเป็น 10 เขต คือ

1. ศูนย์กลางการค้า (Central Business District)
2. ศูนย์การค้าขายส่ง - อุตสาหกรรมเบา (Wholesale Light Manufacturing)
3. ย่านอาศัยของชนชั้นต่ำ (Low Grade Residential)
4. ย่านอาศัยของชนชั้นกลาง (Medium Grade Residential)
5. ย่านอาศัยของชนชั้นสูง (High Grade Residential)
6. ย่านโรงงานอุตสาหกรรมหนัก (Heavy Manufacturing)
7. ย่านการค้าชานเมือง (Outlying Business Area)

8. ย่านที่พักอาศัยชานเมือง (Residential Suburb)
9. ย่านอุตสาหกรรมชานเมือง (Industrial Suburb)
10. เขตที่ผ่านเข้าออกของผู้อาศัยชานเมือง (Commuter's Zone)

3. การแบ่งตามหน้าที่ของเมือง

สนธิยา พลศรี (2529: 36) ได้แบ่งเมืองออกตามหน้าที่เป็น 7 ประเภท คือ

1. เมืองที่ทำหน้าที่ในการบริหารเป็นกิจกรรมที่เด่นที่สุดได้แก่เมืองหลวง
2. เมืองที่ทำหน้าที่ในการปกครองหรือป้องกัน เช่น เมืองที่เป็นป้อมทหารหรือฐานทัพ
3. เมืองที่แสดงถึงลักษณะหน้าที่ทางวัฒนธรรม อารยธรรม เป็นเมืองที่ทำหน้าที่ในการให้การศึกษา ศูนย์กลางศิลปกรรม ศูนย์กลางศาสนา
4. เมืองที่ทำหน้าที่ในการผลิต เช่น เมืองอุตสาหกรรมต่าง ๆ
5. เมืองที่ทำหน้าที่ในการคมนาคมขนส่งหรือการส่งถ่าย แบ่งออกเป็น 3 ประเภทย่อยๆ คือ
 - 5.1 เมืองที่ทำหน้าที่รวบรวมสรรพสิ่งไว้ เช่น เมืองเหมืองแร่ เมืองท่าขึ้นปลา เมืองส่งไม้
 - 5.2 เมืองที่ทำหน้าที่ส่งถ่ายต่อไปยังแหล่งอื่น เป็นเมืองที่มีตำแหน่งที่ตั้งเป็นเหมือนกันทางผ่านระหว่างภูมิภาค หรือระหว่างเขตต่อเขต
 - 5.3 เมืองที่ทำหน้าที่ในการแจกกระจายสินค้าต่างๆ ไปยัง ภูมิภาคอื่นๆ เช่น เมืองท่าส่งออก เมืองท่าส่งเข้า

6. เมืองที่ทำหน้าที่ในการพักผ่อนหย่อนใจ เช่น เมืองตากอากาศ เมืองท่องเที่ยว
ต่างๆ

7. เมืองที่ทำหน้าที่เป็นที่อยู่อาศัย หรือเมืองหอพักซึ่งอาจเป็นเมืองบริการซึ่งกระจาย
ตัวเองอยู่ในเขตติดต่อกับเขตชาวเมืองใหญ่ก็ได้

ความแตกต่างระหว่างชุมชนชนบทและชุมชนเมือง

ชุมชนชนบทและชุมชนเมืองมีความแตกต่างกัน ที่สำคัญๆ มี 4 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้าน
ประชากร ด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม ด้านอาชีพ และด้านสังคมและวัฒนธรรม รายละเอียด
ปรากฏในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงความแตกต่างระหว่างชุมชนชนบทและชุมชนเมือง

ลักษณะ	ชนบท	เมือง
1. ด้านประชากร		
1.1 ขนาดของประชากร	น้อย	มาก
1.2 ความหนาแน่น	น้อย	มาก
1.3 อายุโดยเฉลี่ย	ต่ำ	สูง
1.4 ลักษณะของสังคมและวัฒนธรรม	เป็นอย่างเดียวกัน	แตกต่างกัน
1.5 เพอร์เซ็นต์ประชากรที่เป็นเด็กและเยาวชน	มาก มีหญิงมากกว่าชาย	น้อย ชายมากกว่าหญิง
1.6 อัตราส่วนชายหญิง		
1.7 การศึกษา	ต่ำ	สูง
1.8 อายุการแต่งงาน	ต่ำ (ระหว่าง 17-22 ปี)	สูง (ระหว่าง 23-30 ปี)
1.9 รายได้	ต่ำ	สูง
1.10 เชื้อชาติ	เหมือนกัน	ปนกันหลายชาติ
2. ด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม		
2.1 ความหนาแน่นของประชากร	น้อย	มาก
2.2 ที่สาธารณะหรือที่อยู่อาศัย	กว้างขวาง	น้อย คับแคบ
2.3 อากาศ	บริสุทธิ์	ไม่บริสุทธิ์
2.4 ความเป็นอยู่	ไม่แออัด	แออัด
2.5 ธรรมชาติ	มีอยู่ทั่วไป	มีน้อย
3. ด้านอาชีพ		
3.1 อาชีพ	อย่างเดียว ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร	หลายอย่างนอกเหนือจากการเกษตร
3.2 การแบ่งงาน	มีน้อย	มีมาก

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลักษณะ	ชนบท	เมือง
4. ด้านสังคมและวัฒนธรรม		
4.1 สิ่งแวดล้อม	อย่างเดียวกันหรือคล้ายกัน	แตกต่างกัน
4.2 การเลื่อนชั้นของสังคม	ยาก มีน้อย	ง่าย มีมาก
4.3 ขนาดของครอบครัว	ใหญ่	เล็ก
4.4 อัตราการเกิดและการตาย	สูง	ต่ำ
4.5 ชนิดของครอบครัว	ครอบครัวใหญ่	ครอบครัวเล็ก
4.6 อำนาจของครอบครัว	ขึ้นอยู่กับบิดาเป็นส่วนใหญ่	บิดามารดามีส่วนร่วมกัน
4.7 เครื่องอำนวยความสะดวก	มีน้อย	มีมาก
4.8 สุขภาพอนามัย	ด้อยกว่าในเมือง	ดีกว่าในชนบท
4.9 บุคลิกลักษณะ	ด้อย	เด่น
4.10 ความเชื่อถือ	เก่าโบราณ	ใหม่ทันสมัย
4.11 สถาบันต่างๆ	เปลี่ยนแปลงยาก	เปลี่ยนแปลงง่าย
4.12 การติดต่อสัมพันธ์	มีน้อย	มีมาก
4.13 การควบคุมทางสังคม	เป็นแบบกันเองไม่เป็นทางการ	เป็นทางการหรือแบบธุรกิจเป็นทางการ

ปัญญา เลิศไกร (2529: 36) ได้อธิบายชุมชนโดยยึดความเชื่อเป็นหลัก ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. สังคมประเพณีหรือสังคมธรรมเนียมบัญชา เป็นสังคมสมาชิกส่วนใหญ่ ต่างเชื่อมั่นในความเชื่อชนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันอย่างเคร่งครัด ศาสนา ระบบเครือญาติและความอาวุโส จะเข้ามามีบทบาทในการกำหนดกิจกรรมในสังคมมีการเชื่อฟังญาติอาวุโส และประพฤติตามแนวทางของคนรุ่นเก่าสืบต่อกันมา บุคคลที่ปฏิบัติตามแนวความเชื่อดังกล่าว จะได้รับการยกย่องจากคนในสังคม เป็นสังคมที่ไม่ค่อยจะแสวงหาแนวความคิดใหม่ๆ เพื่อการดำรงชีวิตที่สะดวกสบายมากขึ้นกว่าเดิม การควบคุมสังคม ในสังคมแบบประเพณีหรือธรรมเนียมบัญชา มักจะเป็นการควบคุมทางอ้อม ผู้ฝ่าฝืนจะเกิดความละอายต่อการที่ไม่ปฏิบัติตามประเพณี ละอายต่อผู้คน ผู้อาวุโส ต่อวงศาคณาญาติให้คนประพฤตินอกหรือนับรพบุรุษ นอกจากนี้

การประพัตินที่ไม่สอดคล้องกับธรรมเนียมประเพณีมักจะถูกติฉินนินทา นอกจากนี้ยังมีกลไก โดยอาศัยความเชื่อในเรื่อง “บาป” เรื่อง “บุญ” อันส่งผลให้คนประพัตินปฏิบัติตามประเพณีอย่างเคร่งครัด เพื่อตนเองจะได้บุญ ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างบุญมากๆ หวังว่าจะได้ผลตามที่หวังไว้ในชาติหน้าต่อ ๆ ไปหรือไม่ก็ตาม ก็ยังเต็มใจที่จะสร้างบุญ ในขณะที่เดียวกันก็เกรงกลัวต่อ “บาป” เพราะบาปนั้นตรงข้ามกับบุญ ผู้มีบาปมากจะมีความเป็นอยู่อย่างลำบาก บาปกรรมที่สร้างหรือกระทำไว้จะตามตัวไปและมีผลต่อการดำเนินชีวิตจนได้ แม้จำจะซ้ำมากจนถึงชาติหน้าหรือชาติต่อ ๆ ไปก็ตาม บาปกรรมจะตามไปจนกว่าจะชดใช้ หรือลงโทษบุคคลนั้นๆ จนหมดบาปจึงจะพ้นเคราะห์กรรม คนในกลุ่มนี้จะยึดมั่นในความเชื่อเรื่องบุญ และเกรงกลัวบาป การเปลี่ยนแปลงทางสังคม มักจะเป็นไปอย่างช้าๆ ชีวิตของสังคมแบบนี้ได้เน้นหนักไปทางปรับตัว ให้สามารถคงอยู่ได้ มีความผูกพันอยู่กับของดั้งเดิมมากกว่าการสร้างสรรค์

2. สังคมสำนึกนำ เป็นสภาพสังคมอีกลักษณะหนึ่ง มีความแตกต่างไปจากสังคมประเพณีหรือธรรมเนียมมาอย่างมา ลักษณะของคนในสังคมนี้มีความกระตือรือร้นค่อนข้างสูงมากกว่าคนในสังคมทั่วไป จะมีความคิดริเริ่ม มีความคาดหวังในชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิมจึงมีความพยายามคิดหาหนทางต่างๆ เพื่อให้ตนเองประสบความสำเร็จตามที่คาดหวังไว้ สภาพสังคมแบบสำนึกนำนี้จะเห็นได้จากกลุ่มประเทศในแถบยุโรปตะวันตก ช่วงที่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมใหม่ๆ คนในประเทศอังกฤษ เยอรมันฯ การกระตือรือร้นในการคิดค้นอย่างมีเหตุผล อาศัยหลักทางวิทยาศาสตร์เข้ามาประยุกต์และประดิษฐ์คิดค้นสิ่งต่างๆ ขึ้นมา ใช้อำนวยความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตประจำวัน สังคมสำนึกนำจึงเป็นสังคมของเหตุผลมากกว่าการยึดมั่นในกฎเกณฑ์ของจารีตประเพณีต่างๆ สังคมแบบนี้จะมีความพร้อมเสมอที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ หากมีเหตุผลที่สำคัญกว่าและมากพอโดยไม่เกรงกลัวว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นจะไม่ขัดแย้งหรือทำลายจารีตประเพณีดั้งเดิมที่คนรุ่นก่อนได้ปฏิบัติต่อเนื่องกันมา สังคมลักษณะนี้จะทำให้เกิดนักคิด นักประดิษฐ์ นักพัฒนาในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมากมาย

3. สังคมผู้นำ หรือสหสมัยชนนำ เป็นสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าด้านต่างๆ อยู่มาแล้วสมาชิกในสังคมส่วนใหญ่มีลักษณะของความทันสมัยสูง อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมพาณิชยกรรม ระบบการสื่อสารคมนาคม สื่อมวลชนมีคุณภาพและประสิทธิภาพสูง สังคมเช่นนี้จึงเป็นลักษณะของสังคมเมืองที่ทันสมัย คนส่วนใหญ่ต้องอาศัยเทคโนโลยีในการดำเนินชีวิตประจำวัน ต้องอาศัยข้อมูลผลจากสื่อมวลชนเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้สื่อมวลชนจึงมีอิทธิพลค่อนข้างสูงมาก สื่อมวลชนที่สำคัญในสังคมลักษณะนี้ได้แก่ โทรทัศน์ และ

หนังสือพิมพ์ วิทยุ ฯลฯ ฉะนั้นคำนิยมในสังคมนี้ สื่อมวลชนมักจะเป็นตัวชี้นำผลักดันให้คนในสังคมเลียนแบบเอาอย่างในเรื่องต่างๆ เพื่อไปใช้ในการดำเนินชีวิตของตน กิจกรรมการโฆษณาจึงรุ่งเรืองมากในสังคมชนิดนี้ เพราะคนในสังคมเกรงว่า ถ้าตนประพฤติปฏิบัติไม่เหมือนคนอื่นๆ แล้วตนก็จะกลายเป็นคนล้าหลังไม่ทันสมัยไป จึงพยายามเลียนแบบคนทั่วไปในสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2533: 12) ได้แบ่งชุมชนตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา โดยแบ่งชุมชนออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ชุมชนบริการขั้นต้น เป็นชุมชนที่เน้นด้านกิจกรรม เหมืองแร่ กิจกรรมโรงเลื่อย กิจกรรมหาปลา ผลผลิตที่เป็นวัตถุดิบอื่นๆ เช่น จากแร่ จากไม้ และการกิจกรรมที่จะเป็นขั้นแรกของการกระบวนการจำหน่ายเป็นสินค้า ซึ่งโดยปกติแล้วชุมชนประเภทนี้จะเป็นชุมชนที่มีขนาดเล็ก
2. ชุมชนการค้า เป็นชุมชนที่มีศูนย์กลางจำหน่ายวัตถุ ส่วนใหญ่จะได้อาจมาจากชุมชนบริการขั้นต้น
3. ชุมชนอุตสาหกรรม เป็นชุมชนที่ทำหน้าที่บริหารในรูปแบบต่างๆ ได้แบ่งออกเป็นชุมชนอุตสาหกรรมย่อยและชุมชนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีการจำหน่ายผลผลิตในระดับประเทศหรือระดับโลก
4. ชุมชนประเภทพิเศษ ได้แก่ชุมชนศูนย์กลางการศึกษา ศูนย์ที่พักตากอากาศ ศูนย์กลางการเมือง เป็นต้น

หน้าที่ของชุมชน

ชุมชนเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิต มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตใจ นักพัฒนาและผู้ที่เกี่ยวข้องจึงต้องเข้าใจชุมชน เพราะขบวนการหรือการเข้าถึงชุมชน ตลอดจนการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ในชุมชนย่อมก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งทางบวกและทางลบนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา ได้กล่าวถึงหน้าที่ของชุมชนในทางสังคมวิทยาเอาไว้ 4 ประการ คือ

1. การบริการขั้นต้นสำหรับสมาชิกในชุมชน เช่น สถานีอนามัย สถานพยาบาล โรงเรียน สถาบันทางศาสนา เป็นต้น
2. จัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้นสำหรับสมาชิก เช่น ถนน น้ำดื่ม น้ำใช้ไฟฟ้า สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และสนามกีฬา เป็นต้น
3. จัดให้มีหน่วยการปกครองท้องถิ่น เพื่อที่จะได้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดระเบียบชุมชน เป็นตัวแทนของสมาชิกในชุมชน ที่จะตัดสินใจในการกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อประโยชน์โดยรวม
4. จัดให้มีการรักษาคู่ครองสวัสดิภาพของสมาชิกทั้งชีวิตและทรัพย์สิน

ส่วนในทางมานุษยวิทยาได้แบ่งหน้าที่ของชุมชนไว้ 6 ประการ คือ

1. ดำรงไว้ซึ่งหน้าที่ทางชีวภาพ ชุมชนจะต้องมีสมาชิกสืบต่อไม่ขาดสาย ชุมชนจะต้องให้การเลี้ยงดูเอาใจใส่ให้สมาชิกใหม่ของสังคมมีชีวิตอย่างมีความสุข ดังนั้นหน้าที่สำคัญของชุมชนอีกอย่างหนึ่ง คือการให้บริการและสวัสดิการเกี่ยวกับสตรีระ ธรรมชาติของมนุษย์ในสังคม เช่น จัดให้มีโรงพยาบาลแพทย์ เครื่องมือ เครื่องใช้ ทางกายภาพ ยารักษาโรค เป็นต้น
2. การผลิตและแจกจ่ายสินค้าบริการ ชุมชนมีหน้าที่จัดการในด้านนี้ เพื่อสนองตอบความต้องการของสมาชิก โดยการแบ่งงานกันทำตามประเภทของงานและฝีมือของสมาชิกคือ
 - 2.1 ประเภทวิชาชีพ เช่น ครู แพทย์ สถาปนิก วิศวกร เป็นต้น
 - 2.2 ประเภทแรงงานฝีมือ เช่น ช่างไม้ ช่างสี ช่างปูน ช่างเชื่อม เป็นต้น
 - 2.3 ประเภทแรงงานกึ่งฝีมือ เป็นพวกช่างที่มีความรู้ความสามารถในทางปฏิบัติแต่ขาดความรู้ทางทฤษฎีการแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบในเรื่องการผลิต จะช่วยให้สมาชิกของสังคมมีรายได้และได้รับผลตอบแทนอันสามารถนำมาซึ่งผลิตผลและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการของตน
3. การผลิตสมาชิกใหม่เพื่อสืบเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ และการทำให้ชุมชนยังคงดำรงอยู่ต่อไป

4. การอบรมสมาชิกให้เรียนรู้ระเบียบของชุมชน เพื่อให้สมาชิกเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน และยังมีหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่สมาชิก รวมทั้งต้องให้การศึกษาอบรมแก่สมาชิกทั้งในด้านความรู้และความชำนาญอีกด้วย

5. การดำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน โดยการกำหนดข้อบังคับประเพณี กฎหมายต่างๆ ขึ้นควบคุม เมื่อสมาชิกคนใดละเมิดกฎหรือระเบียบนี้ ก็จะถูก ลงโทษทั้งนี้เพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยแก่สมาชิกทั้งหมด

6. การดำรงไว้ซึ่งความหมายของมูลเหตุจูงใจ คือการเสริมสร้างให้สมาชิกของชุมชนตระหนักถึงคุณค่าแห่งความหมายของการที่เป็นสมาชิกของชุมชน อันจะเป็นมูลเหตุจูงใจกระตุ้นให้สมาชิกมีความรับผิดชอบต่อสังคม

โครงการเขื่อนแควน้อยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

สภาพภูมิประเทศ

แม่น้ำแควน้อยเกิดจากลุ่มน้ำสาขาย่อยฝั่งซ้ายของแม่น้ำน่านมีต้นน้ำอยู่ในพื้นที่อำเภอชาติตระการจังหวัดพิษณุโลก ไหลผ่านอำเภอดุสิต บรรจบกับแม่น้ำน่านที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก สภาพพื้นที่ตอนล่างของแม่น้ำแควน้อยประมาณ 200,000 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ประสบปัญหาน้ำท่วมและขาดแคลนน้ำเป็นประจำทุกปี ราษฎรส่วนใหญ่ 80 % เป็นเกษตรกรที่มีรายได้ต่ำสามารถทำนาได้ครั้งเดียวในฤดูฝน แต่มักจะได้รับความเสียหายจากปัญหาน้ำท่วม โดยมีพื้นที่ประมาณ 75,000 ไร่ ในเขตอำเภอดุสิต อำเภอพรหมพิราม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก จะเกิดปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำทุกปีและมีแนวโน้มทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ

พระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาลุ่มน้ำแควน้อยเพื่อช่วยเหลือราษฎร ดังนี้

ครั้งที่ 1: วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2525 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเขื่อนนเรศวร บ้านใหญ่ ตำบลพรหมพิราม อำเภอพรหมพิรามจังหวัดพิษณุโลก ได้พระราชทานพระราชดำริให้กรมชลประทานพิจารณาวางโครงการและก่อสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำแควน้อยโดยเร่งด่วนรวมทั้งก่อสร้างอ่างเก็บน้ำตามลำน้ำสาขาของแม่น้ำแควน้อยให้เก็บกักน้ำไว้อย่างเต็มที่เพื่อบรรเทาอุทกภัยในลุ่มน้ำตอนล่างและจัดหาน้ำสนับสนุนโครงการชลประทานพิษณุโลกและโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ให้ได้ผลอย่างสมบูรณ์

ครั้งที่ 2: วันที่ 4 ธันวาคม 2538 ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิตได้พระราชทานพระราชดำริสความตอนหนึ่งว่าส่วนที่พิษณุโลกนี้ก็มีน้ำไหลลงมาจากข้างๆ อีกสายหนึ่งแควน้อยซึ่งจะต้องทำเพื่อเก็บกักน้ำที่มาจากอำเภอชาติตระการ

ครั้งที่ 3: วันที่ 16 พฤศจิกายน 2545 ณ พื้นที่ป่าชายเลน แปลงปลูกป่า FPT29 และ 29/3 อำเภอปรางบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำรินายสุวิทย์ คุณกิตติ รองนายกรัฐมนตรี พิจารณาความเหมาะสมเร่งรัดดำเนินการก่อสร้างโครงการเขื่อนแควน้อย

การดำเนินงาน

กรมชลประทาน ได้ดำเนินการศึกษาความเหมาะสมและผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการเขื่อนแควน้อย พร้อมทั้งแนวทางป้องกันและแก้ไขผลกระทบในด้านป่าไม้ ประมง สัตว์เศรษฐกิจ ท้องเที่ยว และการชดเชยพื้นที่อพยพ โดยดำเนินการเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2540 คณะรัฐมนตรีได้รับอนุมัติให้เริ่มดำเนินการก่อสร้างโครงการเขื่อนแควน้อยได้เมื่อวันที่ 21 มกราคม 2546 โดยมีแผนการดำเนินงานระหว่าง พ.ศ. 2546 - พ.ศ. 2554 และใช้งบประมาณ 6,780 ล้านบาท

ลักษณะโครงการ

โครงการเขื่อนแควน้อยเป็นอ่างเก็บน้ำอเนกประสงค์ขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ที่บ้านเขาหินลาด ตำบลคันโช้ง อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก สามารถเก็บกักน้ำได้ 769 ล้านลูกบาศก์เมตร ประกอบด้วย 3 เขื่อนติดต่อกัน ได้แก่

1. เขื่อนแควน้อย ลักษณะเป็นเขื่อนหินทิ้งคาบน้ำคอนกรีตสูง 75 เมตร ยาว 570 เมตร
2. เขื่อนสันตะเกียน ลักษณะเป็นเขื่อนหินทิ้งแกนดินเหนียวสูง 80 เมตร ยาว 1,270 เมตร
3. เขื่อนปิดช่องเขาขาด ลักษณะเป็นเขื่อนดินสูง 23 เมตร ยาว 790 เมตร

อาคารประกอบและระบบชลประทาน

อาคารระบายน้ำล้น (Spillway) สร้างอยู่ระหว่างตัวเขื่อนแควน้อยกับเขื่อนสันตะเกียน ลักษณะเป็นประตูระบายน้ำเหล็กบานโค้ง จำนวน 5 ช่อง กว้าง 13 เมตร สูง 12 เมตร สามารถระบายน้ำได้ 7,046 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ทำหน้าที่ระบายน้ำออกจากเขื่อนเมื่อระดับน้ำในอ่างเก็บน้ำสูงถึงระดับเก็บกัก หรือต้องการระบายน้ำออกจากอ่างเก็บน้ำให้ต่ำกว่าระดับเก็บกัก

ท่อระบายน้ำลงลำน้ำเดิม (River Outlet) สร้างอยู่ฝั่งซ้ายของลำน้ำแควน้อยใต้เขื่อนแควน้อยเป็นท่อเหล็กขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2.7 x 237 เมตร สามารถระบายน้ำได้ 108 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ทำหน้าที่ระบายน้ำจากอ่างเก็บน้ำลงสู่ลำน้ำธรรมชาติด้านท้ายเขื่อนเพื่อให้กับฝ่ายทดน้ำในลำน้ำแควน้อย

ระบบชลประทาน ก่อสร้างฝ่ายทดน้ำในลำน้ำแควน้อยที่บ้านพญาแมน อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก ลักษณะเป็นฝายคอนกรีตเสริมเหล็ก มีช่องระบายจำนวน 3 ช่อง กว้าง 12.50 เมตร สามารถระบายน้ำได้ 1,718 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ช่วยยกระดับน้ำเข้าคลองชลประทาน เป็นการส่งน้ำด้วยระบบแรงโน้มถ่วง (Gravity System)

ประโยชน์จากโครงการ

1. ช่วยบรรเทาอุทกภัยโดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง ประมาณ 75,000 ไร่ ในเขตอำเภอวัดโบสถ์ อำเภอเมือง อำเภอวังทอง และอำเภอบางกระทุ่ม จังหวัดพิษณุโลก

2. เป็นแหล่งน้ำสนับสนุนพื้นที่ชลประทานบริเวณฝั่งซ้ายและขวาของแควน้อย ประมาณ 155,000 ไร่และส่งน้ำเสริมให้กับพื้นที่การเพาะปลูกในฤดูแล้งของโครงการชลประทานเจ้าพระยา ประมาณ 250,000 ไร่
3. ราษฎรในเขตโครงการมีน้ำใช้สำหรับการอุปโภคบริโภค ประมาณ 47.3 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี
4. เสริมสร้างอาชีพจากผลผลิตปลาในอ่างเก็บน้ำ เป็นการสร้างรายได้ให้แก่ราษฎรบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำและสองฝั่งแม่น้ำแควน้อย
5. เป็นแหล่งท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนในจังหวัดพิษณุโลกและบริเวณใกล้เคียง

การชดเชยที่ดินและทรัพย์สิน

ราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากการถูกน้ำท่วม รวมทั้งพื้นที่เกษตรกรรม ประมาณ 13,000 ไร่ กรมชลประทานได้วางแผนดำเนินการแก้ไขผลกระทบ ด้วยการชดเชยค่าที่ดิน - ทรัพย์สิน และการจัดเตรียมพื้นที่อพยพ พร้อมทั้งจัดสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน โดยจะใช้งบประมาณทั้งหมด ประมาณ 1,166 ล้านบาท

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คำสอน สิชมภู (2531) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม หลังจากการมีไฟฟ้าเข้าสู่ชนบทอีสาน ศึกษากรณีบ้านคำแมด ตำบลคำแมด อำเภอกุดชุมหะ จังหวัดยโสธร ผลการศึกษาพบว่าไฟฟ้านอกจากจะใช้เพื่อแสงสว่างและใช้กับเครื่องใช้ไฟฟ้าในบ้านแล้ว ยังจะทำให้ประชาชนมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น ซึ่งการมีไฟฟ้าใช้นี้ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอาชีพหลักคือการทำนา แต่มีผลต่ออาชีพรองคือร้านค้า ร้านซ่อมเครื่องยนต์และอาหาลัต่าง ๆ ช่างฝีมือสามารถขยายบริการตอนกลางได้มากขึ้น ในส่วนทรัพย์สินที่ถือครองนั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเครื่องใช้ไฟฟ้า และการกู้ยืมเงินนั้นก็มีการเพิ่มขึ้นเช่นกันทั้งจำนวนครอบครัวที่ยืมและจำนวนเงินที่ยืม ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น จากการที่มีไฟฟ้าใช้ทำให้สามารถ

ทำความสะอาดบ้านเรือนได้มากขึ้นในเวลากลางคืน สามารถรับฟังข้อมูลข่าวสารจากหอกระจายเสียงของหมู่บ้าน ชาวบ้านรับประทานอาหารเช้าเร็วขึ้นเพราะจะไปชมละครโทรทัศน์ในตอนกลางคืน อีกทั้งนำเรื่องต่าง ๆ ที่รับทราบมาคุยแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้าน ประชาชนมีอาชีพรอมมากขึ้น

เสรี พงษ์ภักย์ (2534) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในชุมชนกำลังพัฒนา: ศึกษากรณี บ้านหนองเต่า ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้น มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นผลิตเพื่อการขาย การติดต่อซื้อขายระหว่างหมู่บ้านกับเมืองมีมากขึ้น ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารทำให้คนในชุมชนติดต่อสื่อสารกันมากขึ้น มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทำให้ค่านิยมของสังคมเมืองเข้ามาครอบงำชีวิตแบบพื้นบ้าน และก่อให้เกิดอาชีพเสริมในหมู่บ้าน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นพบว่า การพึ่งพาในระบบเครือญาติมีน้อยลง ความเชื่อมั่นในประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังคงเป็นสถาบันหลักในการยึดเหนี่ยวจิตใจ พฤติกรรมในการรักษาพยาบาล ค่านิยมในการบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวกและการบันเทิงแบบสังคมเมือง ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจนั้น ในชุมชนมีถนน ไฟฟ้า คลองส่งน้ำชลประทาน ทำให้การติดต่อสื่อสารและการทำการเกษตรต่าง ๆ สะดวกมากยิ่งขึ้น

ฉันทิชย์ ชามาตย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในชุมชนโนนศรีสวัสดิ์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่าวิถีครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการแต่งงานเปลี่ยนเป็นแบบสมัยใหม่ การเกิดได้รับความสะดวกจากระบบสาธารณสุขมูลฐานของหน่วยงานภาครัฐที่ดียิ่งขึ้น มีอาชีพใหม่ ๆ ในชุมชนได้แก่ พาณิชยกรรม บริการและรับราชการ กลุ่มผู้สูงอายุได้รวมกลุ่มกันทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ ส่วนผลกระทบด้านวิถีสังคม พบว่า ผู้นำเปลี่ยนจากผู้ใหญ่บ้านเป็นเทศบาล ระบบการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากการที่มีการตั้งโรงเรียนใหม่ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีครอบครัวและสังคมนั้น ปัจจัยภายนอกได้แก่ การอพยพเข้ามาประกอบอาชีพและพักอาศัยในชุมชน การแพร่กระจายของวัฒนธรรมและสาหรณูปโภค ส่วนปัจจัยภายในได้แก่ ประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น การเมืองการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนแบบสังคมชนบทเกษตรกรรมเป็นแบบสังคมเมือง

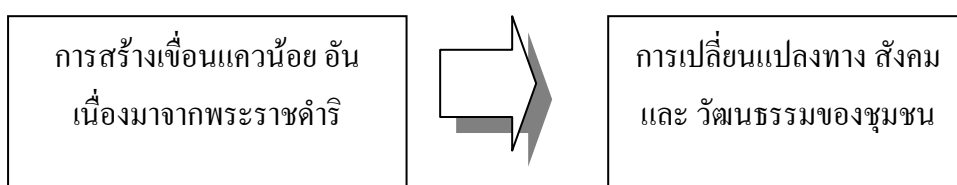
อรุณ เอื้อสามาลย์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล ศึกษากรณีบ้านตุม อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มน้ำแม่มูล นั้นด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิตมากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและภาวะหนี้สินมีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่ามีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่การพนัน หวຍเถื่อนและมวยโทรทัศน์ วัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้มากขึ้น โดยเฉพาะการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ และเครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น ยังมีการยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโสเช่นเดียวกับในอดีต

จักรเพชร เคลือบสูงเนิน (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อการผลิตทางการเกษตร ของเกษตรกรบ้านดงชีเหล็ก อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ด้านโครงสร้างและบริบทชุมชน ได้แก่สถาบันครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายมาเป็นครอบครัวเดี่ยว จำนวนแรงงานในครอบครัวลดลง เกษตรกรส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดของพืชที่ปลูกที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ เกษตรกรส่วนใหญ่หันไปประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ในชุมชนจากระบบเครือญาติกลายเป็นระบบธุรกิจ กลายเป็นกลุ่มเกษตรกรมีความช่วยเหลือกันในเรื่องเครื่องมือทุนแรง ทำให้ผลผลิตมากขึ้น เกษตรกรมีความเชื่อในจารีตประเพณี วัฒนธรรมลดน้อยลงไป สนใจกับการประกอบอาชีพมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นผลกระทบในด้านเศรษฐกิจ นั้นพบว่า เกษตรกรมีทุนเพิ่มขึ้นจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดพืชที่ปลูกที่มีความเหมาะสมและมีรายได้สูงขึ้น ส่วนผลกระทบด้านข้อมูลข่าวสารนั้นพบว่า เกษตรกรสามารถรับข่าวสารได้มากขึ้นทำให้เลือกการผลิตได้อย่างเหมาะสม ใช้พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ทำให้ผลผลิตดีมีคุณภาพ มีการเลือกใช้เครื่องมือทุนแรงเพื่อการประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย

นัฐยา แดฝอย (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนภูผาสวรรค์ อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงเพียง 4 ด้าน ได้แก่ ลักษณะอาชีพในชุมชน แหล่งเงินทุน แหล่งซื้อปุ๋ยและรายจ่ายในครัวเรือน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม มีการเปลี่ยนแปลง 5 ด้านคือ บทบาทของ

สถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน จำนวนกลุ่มและองค์กร สัมพันธภาพของกลุ่มและองค์กร ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลง 3 ด้านคือ บทบาทของวัด ความเชื่อและการปฏิบัติตามคำสอน พระเพณีของคนในชุมชน และประเพณีของท้องถิ่น

กรอบแนวคิดในการศึกษา

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา